

A SZAPOLYAIK¹ ÉS FAMILIÁRISAIK (SZERVITORAIK)

KUBINYI ANDRÁS

Középkori uralkodóink közül ketten, Mátyás és Szapolyai János emelkedtek ki a hazai nagybirtokosok közül, anélkül, hogy trónörökösödési jog támogatta volna királlyá választásukat. Ebből arra lehetne következtetni, hogy mindketten hasonló eszközökkel akarták hatalmukat megszilárdítani. Az közismert, hogy Mátyás kezdetben erősen támaszkodott rokonságára és apja familiárisaira.² János király esetében ez nem ennyire egyértelmű, noha a királlyá választott vajda még a Hunyadiaknál is nagyobb birtokokkal és így több szolgálattevővel³ rendelkezett.

János király 1527 márciusában Budán tartott országgyűlésén megjelentek a megyei és városi követeken kívül az ország főméltóságai, köztük az új király által kinevezettek, valamint a mágnások.⁴ A püspökök között négyen számítottak prelátusként új embernek. Homonnai Druget Gábor győri püspök, János elsőfokú unokatestvére, (Szapolyai Krisztina és Druget János fia volt), akinek bátyja, Ferenc ugyanakkor tárnokmesterként került az „igazi bárók”⁵ közé. Az új püspökök és országbárók egyedül képviselték a királyi atyafiságot. Váradai püspökké Cibak Imrét nevezte ki az uralkodó, aki régebben valóban Szapolyai vajda szolgálatában állt, utána azonban 1525 elején a királyi udvari huszárok kapitánya, márciustól temesi ispánként már az „igazi bárók” egyike, 1526-ban kolozsmonostori apátsági kormányzó és udvari familiáris.⁶ Lekcei Sulyok György pécsi püspöki kinevezését valószínűleg az indokolta, hogy Török Bálint elsőfokú unokatestvére volt. Török ugyan 1522-ben a vajda szolgálatában katonáskodott, a Mohács előtti időben azonban az udvar szolgálatában állt. A Sulyok-testvérekről nem tudjuk, kiknek szolgáltak.⁷ Biztosan egyedül csak Musinai Gervan Jánost nevezte ki csanádi püspöknek

¹ Középkortörténezeink a család nevét Zápolyainak szokták írni. Említhetnők pl. Mályusz Elemért vagy utoljára Engel Pált. Igaz, az utóbbit 1996-ban még a Zapolyai (a-val) formát használta: ENGEL 1996, 262. és csak zárójelben írta Szapolyainak. 2001-ben viszont már nála is Szapolyai szerepel. ENGEL 2001a, 335. Korábban magam is a Zápolyai nevet használtam. A Szapolyai elnevezés javára azonban eldöntötte a kérdést: BARTA 1983, 211, 38. j.

² ENGEL 2001a, 259–260. – KUBINYI 2001a, 55.

³ BARTA 1983, 211. 39. j. legalább 30 várat sorol fel a család birtokaként.

⁴ MOE 1874, 127–130.

⁵ BARTA 1983, 212. 40. j. – A Homonnai testvérekre: DL. 82667

⁶ SZERÉMI 1857, 165. – FRAKNÓI 1877, 66, 87, 97, 196, 229. – DL. 24405. 12, 69.

⁷ BESSENYEI 1994, VII–IX. – Bálint apja, Imre és Sulyok Istvánné Török Krisztina testvérek voltak. Ebből a házasságból 5 fiú és 1 leány született, negyedik fiúként György. DL. 88872, 88902, 88921.

saját emberei közül, ő ugyanis a kegyurasága alá tartozó szerencsi apát volt előtte.⁸

Az új országos főméltóságok között még rosszabb az arány. Egyedül a már említett Homonnai Ferenc tárnokmester tartozott a rokonsághoz. „Új ember” egyedül Pestyéni Gergely udvarmester volt. Ő azonban még 1521-ben nagyváradi udvarbíróként Perényi Ferenc váradi püspök szolgálatában állott.⁹ Utána királyi tanácsosként és az 1525-1526-os ún. „Kalandos szövetség” kapitánya egyikeként az uralkodó (és felesége) politikáját támogatta.¹⁰ Az 1527-es országgyűlésen felsorolták a nem a mágnásokhoz tartozó megyéispánokat is. Egyedül Somlyai Batori István szabolcsi ispánt tudjuk a nyolc ispán közt biztosan, de korábban, Szapolyai szolgálatában kimutatni, aki 1521-1522-ben alvajdája és székely alispánja volt,¹¹ utána azonban 1524-től Habsburg Mária királyné munkácsi várnagya és beregi ispánja lett.¹² Bizonyos kapcsolat állhatott fenn Dezsőfi János pozsegi ispán és az új király közt is. Dezsőfi már 1524 óta betöltötte az ispánságot, emellett azonban királyi kamarás is volt.¹³ Apja, Ferenc ugyanis 1509-1510-ben Szapolyai János pozsegi alispánjaként működött,¹⁴ viszont 1522-ben már ispánként ezzel egyidőben Újlaki Lőrinc herceg Pozsega megyei Újvár vára várnagyságát és udvarbíróságát is betöltötte.¹⁵ Még Putnoki Imrét lehetne János király régi embereihez sorolni, hiszen Putnoki György 1491-ben Szapolyai István murányi várnagya, fia, István pedig 1517-18-ban János vajda embere volt.¹⁶ Csakhogy a borsodi ispán, Putnoki Imre István harmadfokú unokatestvére unokája volt, Mohács előtt pedig királyi kamarásként fordul elő.¹⁷

Még ha újabb adatok egy-két esetben bővítenék is a János királysága elején politikai szerepet játszó Szapolyai-rokonok és szolgálattevők névsorát, a lényegen ez nem változtat, az új uralkodó inkább a királyi udvar régebbi alkalmazottait emelte magasabb méltóságra. Később, a Ferdinánddal folytatott harcok idején mintha inkább támaszkodott volna egyes rokonaira, mint pl. a mindjárt említendő Petrovith Péterre, vagy családja egykori szolgálattevőire, pl. Fráter Györgyre.¹⁸

A Szapolyaiak rokoni összeköttetései nem egészen világosak. Már az 1410-es években több családtag fordul elő birtokosként Pozsega megyében, ahol

⁸ JAKÓ 1990, 78.

⁹ FEKETE NAGY 1979, 518–519.

¹⁰ KUBINYI 1980, 145, 153. 41. j.

¹¹ JAKÓ 1990, 3824, 3882. sz.

¹² KUBINYI 1984a, 11.

¹³ Dl. 74679 / 210-213, 215-218, 247-248.

¹⁴ Dl. 74755, 46949.

¹⁵ Dl. 74679 / 188–190. – Már 1516-ban is ő az ispán: uo. 159–167.

¹⁶ György: Dl. 90206. Fia, István: Dl. 90267. 1518 körül: Dl. 26161

¹⁷ FORGON 1909, 202. – FÖGEL 1917, 52.

¹⁸ A későbbi főminiszter a király édesanyja, Hedvig hercegnő szolgálatában állt. HORVÁTH 1872, 6–7.

Szapolyán (Zapolyán) és környékén több faluban birtokoltak.¹⁹ 1455-ben Szvinnai Albert nádori jegyző panaszt emelt, hogy Szapolyai László és fiai, Imre, Miklós és István, felesége, Szapolyai Mihály vajda leánya birtokán, Tiszovcon kastélyt emeltek.²⁰ Szapolyai Imrét később nevezték Szapolyai Vajdafinak is, úgyhogy Szvinnainé a jelek szerint a három fiú nagynénje volt. E mellett szól az is, hogy 1474-ben a pápa Szapolyai Imre kérésére unokaöccsének „Zwimia” Istvánnak adta a szepesi Savnik ciszterci apátságot.²¹ Azt nem tudjuk, hogy a vajda cím honnan ered, míg a Szvinnai rokonságról sem hallunk többé.

A család tüneményesen gyors felemelkedése alapján valószínűsíthető, hogy Mátyás királlyal szoros rokonságban állt. Ez azonban sem a Hunyadi, sem a Szilágyi-család genealógiájával nem egyeztethető, ezért felvethető, hogy Imre – de testvérei nem – talán Hunyadi törvénytelen fia lett volna. A hipotézis nem igazolható, de nem is cáfolható, így bizonytalan, viszont sok mindent megmagyarázna.²²

A bizonytalan Hunyadi rokonságon kívül azonban a forrásainkban a család mágnássá emelkedése idején is több Szapolyai fordul elő. 1468-ban pozsegai kanonokként említenek egy Szapolyai Jánost,²³ 1520 és 1528 között pedig a veszprémi káptalanban működött egy ugyancsak Szapolyai János nevű kanonok.²⁴ Majdnem biztos, hogy a kanonoki stallumot még az ugyancsak 1520-ban elesett Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bán rokonaként kapta, akinek Orsolya nevű „sororát” a vitéz Szapolyai Dienesfi István fia, Miklós vette feleségül, akitől három leánya született.²⁵ Csak annyi biztos, a pozsegai Szapolyaiakhoz tartoztak, rokonsági fokuk János királyhoz azonban ismeretlen.

Feltehetően rajtuk keresztül lehetett János király rokona Mesztegnői Szercesen János is, aki lehetséges, hogy Beriszló Péter bán szolgálatában kezdte pályáját. (A bán, mint láttuk, sógorságban állt egy pozsegai Szapolyai ággal.) Szercesen utóbb királyi kamarás, és még Mohács előtt Tolna megye ispánja lett. Utána János király rendíthetetlen híveként 1532-ben bekövetkezett haláláig ő tartotta meg Baranya és Tolna megyéket a király hűségén. A források Szapolyai János rokonának nevezik. Ez csak Szercesen anyja, Gáji Horváth Klára révén lehetséges. A tolnai ispán tudomásunk szerint nem állt rokona, a vajda szolgálatában, aki királyként sem adott neki országos méltóságot, viszont 1529-ben királyi tanácsosként már bekerült a nagyságosok, azaz a mágnások közé.²⁶

¹⁹ Vö. ZSIGMONDKORI OKLEVÉLTÁR 25, 37. k. III. k. 1993, 872 sz. – IV. k. 1994, 2210. sz. – VII. k. 2001, 1140. sz. Ez utóbbi adat szerint szomszédjuk volt a Szvinnai család.

²⁰ Dl. 34077

²¹ Történelmi Tár (a továbbiakban: TT) 1899/8.

²² Ld. erre részletesebben KUBINYI 2001a, 17–18. – ENGEL 2001a, 259.

²³ STIPIŠIĆ–ŠAMSALOVIĆ 1960, 2659. sz.

²⁴ KREDICS–MADARÁSZ–SOLYMOSSI 1997, 371. (Mutató)

²⁵ Dl. 74679/ 208–209.

²⁶ KUBINYI 2001b, 350–351.

A Szapolyaiakkal való rokonság Szerecsen János nagyapja, Horváth Gergely pályájából is feltételezhető. 1461-től diósgyőri várnagy, utána budai várnagy és udvarbíró, közte Borsod, Gömör, Heves és Komárom megyék ispánja volt. Utoljára 1467-ben, Külső-Szolnok megye ispánjaként viselt hivatalt.²⁷ Ez azért feltűnő, mert időben lényegében egybeesett a Szapolyaiak térnyerésével Zemplén, Abauj és Szepes megyékben.²⁸ Nyilvánvaló, hogy 1467-ben belekeveredvén a Szapolyaiak tevékeny részvételével keletkezett ún. erdélyi lázadásba, Gáji Horváth Gergely többé nem kapott tisztséget.

Nem tudjuk megállapítani a János király uralkodása második felében, majd a század közepén jelentős politikai szerepet játszó Szuraklini Petrovith Péter pontos rokoni fokát az uralkodóval. A király káplánja, Szerémi György emlékiratában azt írja: Petrus Petrouit erat carnaliter frater, hoc est atyafy gyermek erat cum Rege.²⁹ Amennyiben szó szerint vesszük a rossz latinsággal író káplánt, akkor atyai ágú rokonra, sőt testvérré gondolhatunk. Maga János egy 1530-as levelében azt írja, hogy vér szerint van vele összekötve.³⁰ Megerősíti ezt II. Lajos király egy 1524. évi levele, amely Szuraklini Petrovith Annát, Lévai Zsigmond barsi ispán feleségét János vajda és György szepesi grófok testvéreinek (soror) nevezi.³¹ A rokonság közismert volt, mert amikor 1521-ben Brassó városa vendégül látta Petrovith Pétert, a vajda rokonának (affinis) nevezte. Az adatból különben kiderül, hogy Péter Szapolyait szolgálta.³² Mindezek alapján akár azt is feltételezhetnénk, hogy a két Petrovith testvér Szapolyai István nádor törvénytelen gyermeke lett volna, így a későbbi király testvére; ez ellen szól azonban a kortárs dalmát Tubero leírása. Szerinte a parasztháború idején Szapolyai csapata élén Petrovith Péter fogta el Székely (Dózsa) Györgyöt. Ezzel kapcsolatban megemlíti, hogy apja a vitéz férfi, Petrovith Mihály volt.³³

Tiszovci Petrovith Mihály (és György nevű fia) valóban létezett, sőt János vajda Pozsega megyei kővári várnagyaiként ők igazgatták az ottani Szapolyai javaikat.³⁴ Láttuk, hogy Tiszovcon 1455 előtt kastélyt építettek a Szapolyaiak.³⁵ Ez amellet szólhat, hogy a Petrovithek maguk is Szapolyaiak (egy Péter fiai), e mellett szól a „carnaliter” és a „sanguine junctus” kifejezés, nem zárható ki azonban a

²⁷ MISKOLC TÖRTÉNETE I. k. 1996, 127–128. (A fejezetet DRASKÓCZY István írta).

²⁸ HORVÁTH R. 2001, 99–109.

²⁹ SZERÉMI 1857, 145.

³⁰ PRAY 1806, 160.: „Petrum Petrovics, qui nobis sanguine junctus est”

³¹ Dl. 36600. Az adatot Bessenyei József barátomnak köszönöm.

³² QUELLEN 1886, 332. Önmagában nem bizonyíték ugyan, de elgondolkoztató, hogy Petrovith Péternek éppúgy, mint a Szapolyaiaknak farkas volt címerében. SZILÁGYI 1897, 666.

³³ TUBERO 1994, 275.

³⁴ 1522, 1523: STIPIŠIĆ–ŠAMSALOVIĆ 5/1964/4492, 4531. sz.

³⁵ Dl. 34077.

leányági rokonság sem. Amennyiben Petrovith Mihály felesége és Péter anyja Szapolyai Imre, Miklós és István nővére volt, akkor elsőfokú unokatestvérei voltak a Petrovith gyerekek a későbbi királynak. (A „frater” és „soror” nem feltétlenül édestestvér).

Mindenesetre feltűnő, hogy János király összes rokonai közül a jelek szerint a Petrovithokhoz kapcsolódott a legjobban. Annának tekintélyes férjet szerzett. A bárói rendhez tartozó Lévaiak 1549-ben, tehát már a török hódítás után Bars, Hont, Nógrád és Pozsony megyéken összesen 548,5 adózó portával rendelkeztek.³⁶ Anna férje, a nagyságos Lévai Zsigmond először Haraszi Katalint vette feleségül, akitől Gábor nevű fia és három leánya született. 1516-ban még élt az asszony.³⁷ 1522-ben azonban már (Petrovith) Anna Lévai úr neje.³⁸ A házasságból született egy Katalin nevű leány. Anna első férje halála után újra férjhez ment Kendi Ferenchez, 1543-ban azonban ő sem élt.³⁹ Az Északnyugat-Magyarországon birtokos Lévai Zsigmond Mohács után óvatos volt: nem vett részt rokona, János király budai országgyűlésén, 1528. január 10-én pedig Esztergomban hűségesküt tett Ferdinándnak.⁴⁰

Bonyodalmat okoz két Szapolyai Orsolya említése, aki(k) Imre, Miklós és István testvére(i) lett(ek) volna. Ismertebb az 1493-as udzbini csatában odavesztett Derencsényi Imre horvát bán felesége.⁴¹ Az kétségtelen, hogy a bán feleségét Orsolyának hívták, aki – és fiai közül György – 1508-ban még életben volt.⁴² Ez utóbbi sohasem állt unokatestvére, János vajda szolgálatában, hanem először Kanizsai nándorfehérvári bán, majd Várdai Ferenc erdélyi püspök szervitora lett.⁴³ Bár Szapolyai rokonsága miatt azzal kapcsolatban, hogy 1518-ban a királyi tanács köznemesi ügynökévé választották, Bónis feltételesen a vajda familiárisának gondolta, ez forrásokkal nem igazolható.⁴⁴ Ennek alapján tartotta Barta Gábor – igaz csak kérdőjellel – a még említendő, tényleg Szapolyai familiáris Derencsényi Miklóst a későbbi király rokonának,⁴⁵ noha csak távolabbi unokatestvérségben állt a Szapolyai-sógorral.

A porvai egykori pálos kolostortemplomban maradt fenn az 1500. március 7-én elhunyt Perneszi Pálné sírköve. E szerint a néhai Szapolyai István nádor testvére volt, és Orsolyának hívták. A szakirodalom a nádor édestestvéreinek tartja, és

³⁶ MAKSAY 1990, 156, 380, 530. II. k. 598.

³⁷ Dl. 60073.

³⁸ DL. 60080.

³⁹ JAKÓ 1990, II. k. 4793 sz.

⁴⁰ KOVACHICH 1801, 125.

⁴¹ FORGON 1909, 199.

⁴² Dl. 90293.

⁴³ KUBINYI 1984b, 264.

⁴⁴ BÓNIS 1971, 350.

⁴⁵ BARTA 1983, 36. – KUBINYI 1984b, 264, 42. j.

bár nem volt ritka egy családban két, azonos nevű testvér, ez valószínűtlen.⁴⁶ Nem lehetett az 1508-ban még élő Derencsényiné Orsolyával sem azonos. Mivel azonban a sírkő nemcsak a soror, hanem a consanguinea szót is használja, Pernesziné nem volt István úr édestestvére, hanem csak közeli vérrokona, feltehetően unokatestvére.⁴⁷ A porvai kolostor kegyurai a Szapolyaiak voltak, ezért került oda Orsolya asszony.

Mindenképpen szoros rokonságban állt János király családjával, ezért férjével és annak leszármazottaival is foglalkozni kell. A két, majdnem egyidőben élt Perneszi Pál közül nyilvánvalóan Garai László macsói vicebánja, majd alnádora (1447-1457) lehetett Orsolya asszony férje. 1464-1465-ben szlavón vicebán volt Dégsei Roh Lászlóval együtt, a bánok pedig Újlaki Miklós és Szapolyai Imre voltak. Azt tartják – korábban magam is – hogy Perneszi Újlakit helyettesítette,⁴⁸ viszont 1465-ben, amikor Újlaki mellett már Vitovec János a bán, Újlaki vicebánjaként Roh szerepelt,⁴⁹ így Perneszi vagy Szapolyai familiárisa volt, vagy a két bán közösen nevezett ki helyettest. Azt már láttuk, hogy a három Szapolyai-fiú nagynénje Szvinnai nádori jegyzőhöz ment hozzá, aki az ugyanakkor alnádor Perneszi Pál beosztottja volt,⁵⁰ ami elgondolkasztató. Van egy további probléma: Pernesziné Szapolyai Orsolya sírkövén a címer egy félkerékből kiemelkedő kardot tartó kart ábrázol, ami sem a Szapolyaiakhoz, sem Perneszihez nem köthető. Perneszi Pál 1439-ben kapott címere ugyanis egy koronából kiemelkedő egyszarvút ábrázol.⁵¹ Az egyszarvú pedig, mint közismert, a farkas mellett a Szapolyaiak másik címerállata.⁵² Ez természetesen lehet véletlen is. Magam nem tudom ezt a problémát megnyugtatóan megoldani, egy azonban tény, Perneszi Pálné Orsolya asszony közeli rokona volt a Szapolyaiaknak. Perneszi Pál 1470-ben már nem élt,⁵³ így felesége harminc évvel élte túl.

⁴⁶ A közismert két Hunyadi Jánoson kívül említhetnénk még pl. Rozgonyi István egy időben élő két Katalin nevű leányát. 1523: Dl. 68030.

⁴⁷ KOPPÁNY 1984, 192–193. – MIKÓ 1986, 99. – VÁRADY 2000, 170. – A szöveg a „soror et consanguinea” kifejezést használja. Helyesen valószínűleg „sororis”

⁴⁸ BÓNIS 1971, 177. – A bánokra és vicebánokra ld. Levéltári Közlemények 6 (1928) 150. 8 (1930) 95. – 12 (1934) 132–136.

⁴⁹ PÁLOSFALVI-VITOVEC 2001, 468.

⁵⁰ Dl. 34077

⁵¹ NYULÁSZINÉ STRAUB 1987, 145. 30. sz.

⁵² Vítás, hogy a 32. j.-ben idézett farkas és az egyszarvú közül melyik az eredeti Szapolyai-címer. Legutoljára GYÖNGYÖSSY 2002, 83. 7. j. egy tanulmányának is beillő hosszú jegyzetben foglalta össze a címer irodalmát. Szerinte ősi az egyszarvú lehetett, a farkast pedig Szapolyai Imre kapta címerbővítésként. A kérdés eldöntéséhez a Petrovith- és a Perneszi-címerek problematikája is kivizsgálandó.

⁵³ BÓNIS 1971, 177.

Pálnak két fia, Imre és Zsigmond maradt.⁵⁴ Azt nem tudjuk, hogy Orsolya asszony volt-e az anyjuk, vagy más, életkoruk alapján az előbbi nem zárható ki. Amikor 1508-ban felsorolják Imre három fiát: Miklóst, Pált és Istvánt, valamint Zsigmond fiait: Jánost, Pétert, Ferencet és Balázst, Zsigmond már nem él.⁵⁵ Imre felesége Török Ilona, Bálint nagynénje volt.⁵⁶ Egyelőre egyik Perneszi-fiúnál sem tudjuk a Szapolyai familiáriságot kimutatni. Imre Corvin János szolgálatában állt, aki 1493-ban teljhatalmú megbízottként küldte őt – Gyulai Jánossal együtt Szapolyai István nádorhoz.⁵⁷ Később Bátori György familiárisa lett, mint fia, Miklós is, aki így somogyi alispánságot kapott, sőt 1518-ban a királyi tanács köznemesi ülnökévé is választották. Unokatestvére, Zsigmond fia, Ferenc, György öccse, Bátori István, a későbbi nádor szolgálatában harcolt a török ellen, később a szerémi püspökség kormányzója lett.⁵⁸ A Szapolyai kapcsolatok, ha talán nem is familiárisi formában, mégis kimutathatók. 1523-ban végrendelkezett Imre fia, István (az akkor már halott Miklós testvérének) felesége, Gersenyi Magdolna, György leánya. Nos, Gersenyi György János vajda egyik legmegbízhatóbb familiárisaként ismert. 1505-ben Hedvig hercegnő és fia, János a Szapolyai György és Corvin Erzsébet között kötendő házasság feltételei megszövegezésére kiküldött négy „familiaris et consiliarius” egyike Gersenyi, együtt Szerecsen Györggyel, Dombai Pállal és Horváti Ádámmal.⁵⁹ 1517-ben a Szapolyaiak ugodi várnagya,⁶⁰ 1522-1523-ban pedig a vajdával van Erdélyben.⁶¹ Az egyik vezető Szapolyai-familiáris leánya tehát apja gazdáai rokonságából kapott férjet.

A Szapolyaiak vérrokonai közül természetesen a testvérek a legfontosabbak. Azt már láttuk, hogy Szapolyai Imre nőtestvéreivel nem minden világos. Imrének nem maradt gyermeke, a második testvér, Miklós erdélyi püspöknek sem. István gyermeke, azaz János vajda és az 1526-ban elesett György testvérei közül a korán meghalt Borbála lengyel királynénak csak leányai születtek, míg Homonnai Druget Jánosné Szapolyai Krisztina számos fia közül a legfontosabbakat már említettük. Előfordul még a szakirodalomban egy Veronika nevű leánya Szapolyai Istvánnak, mint Butkai Péter felesége.⁶² Ez teljesen valószínűtlen. Igaz, Butkai első feleségére, Gordovai Fáncsi Margitira csak 1498-ból van adatom,⁶³ Péter úr pedig

⁵⁴ Zichy Okmánytár XI. k. 61.

⁵⁵ Dl. 59978.

⁵⁶ Dl. 88872. – Vö. még BESSENYEI 1994, 2.

⁵⁷ Df. 260142.

⁵⁸ SZAKÁLY 1978, 486–487, 496–497.

⁵⁹ Dl. 37777.

⁶⁰ Dl. 68503.

⁶¹ QUELLEN 1886, I. k. 458, 465, 503, 506, 511.

⁶² NAGY I. 1857–1868, X. k. Pest 1863, 489. – Korábban (II. k. Pest 1858, 273.) nem vette még ennyire biztosnak.

⁶³ Dl. 22518, 98671. Ekkor királyi tárnok és Somogy megye ispánja volt.

Mátyás alatt is előkerül a forrásokban,⁶⁴ így egy korábbi feleség nem zárható ki, mégsem bizonyítható. 1504-ben már Kállai János özvegye, Losonci Bánfi Orsolya a felesége.⁶⁵ Míg Péter nem mutatható ki a Szapolyaiak szolgálatában, ez nem mondható el testvéréről, Mihályról, aki 1498-ban Gagy Horváth Jánossal és Kápolnai Zsigmonddal együtt Abaúj megye alispánja volt. A század végén Zemplén megye országgyűlési követe, 1511-ben pedig Perényi nádor familiárisa volt.⁶⁶ Úgy látszik, hogy az 1490-es években Abaúj megye ispánságát Szapolyai István viselte. Kápolnai – igaz, hogy valamivel korábban – 1480-1485 között a Szapolyaiak regéci várnagyságát töltötte be. Megjegyzem, hogy 1497-ben már nem Kápolnai, hanem épp Butkai volt a regéci várnagy, egyben abaúji alispán.⁶⁷

Áttekintésünkből még a hiányos adatok ellenére az mégis nyilvánvaló, hogy a Szapolyaiak viszonylag ritkán vonták be rokonságukat szolgálatukba, ami nem vág egészen egybe a Hunyadiak politikájával. A kérdés épp az, hogy ez a hatalmas birtokokkal rendelkező család kikből választotta szolgálattelveit, lehet-e valamilyen familiáris-kiválasztó politikát náluk kimutatni? Annak idején feldolgoztam a később boszniai királyként meghalt Újlaki Miklósnak a neki szolgáló személyek kiválogatásánál követett eljárását. Kiderült, hogy előszeretettel fogadott fel olyan tekintélyes nemeseket, akiknek birtokai saját uradalmi közé estek, így általuk növelni tudta befolyási körzetét. Az sem volt ritka, hogy familiárisait nem saját birtokaik közelében, hanem az ország más részén foglalkoztatta, nyilván, hogy a helyi kötődések, rokoni kapcsolatok ne befolyásolják őket uruk szolgálatában.⁶⁸ Részben hasonlót állapított meg Kálniczky László a Hunyadi-familiárisokkal kapcsolatban. Itt a debreceni uradalom körül lakó nemesek biztosították Hunyadi szolgálatába lépve az összekötést a déli, erdélyi és Felső-Tisza vidéki birtokok közt.⁶⁹ Török Bálint szervitorai körét Bessenyei József dolgozta fel. Itt – hasonlóan a Hunyadiakhoz, de eltérően a Szapolyaiaktól – komoly szerepet játszott a rokonság, viszont a többi szolgálattelvő többsége nem tartozott a tekintélyes nemesek közé.⁷⁰ Mielőtt tovább haladnánk, fogalmi tisztázásra van szükség.

Egy úr szolgálatában állókat a középkorban familiárisnak nevezték, akik épp úgy lehettek nemesek, mint nem nemesek. Fontosabb tisztséget azonban többnyire csak nemesek kaptak. Az intézményt Szekfű Gyula 1912-ben megjelent korszakalkotó tanulmánya óta ismerjük.⁷¹ A XV. század végétől azonban egyre gyak-

⁶⁴ KOPPÁNY 1999, 126–127.

⁶⁵ Dl. 56345. Ekkor máramarosi sókamaraispán volt. Az asszony családneve: Dl. 56365.

⁶⁶ Dl. 83987. – Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Litterae et epistolae originales (a továbbiakban: LEO) 246, Dl. 106083/40–41. Itt említik, mint néhai Péter testvérét.

⁶⁷ Dl. 83858, 83889. – KÁLNICZKY 1982a, 133.

⁶⁸ KUBINYI 1973, 3–44.

⁶⁹ KÁLNICZKY 1982b, 37.

⁷⁰ BESSENYEI 1994, XXVIII–XXXII.

⁷¹ SZEKFŰ 1912.

rabban szervitoroknak nevezik őket forrásaink,⁷² hogy a kora újkorban ez az elnevezés váljon elterjedtebbé.⁷³ A familiáris intézmény a mai történész köztudatban elfogadott lényegét Almási Tibor foglalta össze egy lexikoncímzésben.⁷⁴ Ma azonban már megérett az idő egy újabb összefoglalásra.

Más helyen röviden összefoglaltam a módosítandó megállapításokat, így most ennek csak a lényegét idézem.⁷⁵ A familiaritáshoz hasonló jogintézmények mindenütt léteztek Európában. A hűbériség jelentőségének csökkenése máshol is szükségessé tette, hogy jelentősebb birtokosok uradalmaik igazgatásában, magánhadseregeikben, vagy a közigazgatásban nemeseket foglalkoztassanak. Így nem beszélhetünk arról, hogy ez az intézmény a hűbériség speciális magyar formája lett volna. (Szekfű ezt így nem is állította).

A középkorvégi magyar familiárisokat szolgálatuk alapján négy csoportra oszthatjuk. A legfontosabb az úr udvartartása volt. Ide számíthatjuk a káplánokat, kancellárokat, titkárokat, jegyzőket, tanácsosokat, udvari tisztségviselőket, mint az udvarmestereket, kamarásokat, ajtónállókat, pohárnokokat, étkefogókat, aztán a számvevőket, stb. A nagyszámú, fizikai munkát ellátó személyzet is az udvarhoz tartozott. Egy ilyen udvartartás, különben a királynak kicsinyített mása, igen nagy létszámú lehetett, akár száznál is több fő.⁷⁶

A második csoport a birtokigazgatás személyzete. Ide számíthatjuk a várnagyokat, a gazdasági ügyeket intéző udvarbírákat, az egyes birtokok élén álló officialisokat és más tisztségviselőket. Itt pontos szabályt nem állíthatunk fel. Előfordult, hogy az úrral familiárisi viszonyban álló várnagy a többi tisztséget saját szolgálattevővel töltötte be, tartozhattak azonban ezek közvetlenül az úrhoz is.⁷⁷

Familiárisok helyettesítették urukat a közigazgatásban is. Szekfű óta ezzel foglalkozott talán legtöbbet a történetírás. Csak a Szapolyaiak által betöltött méltóságokat és hivatalokat tekintve, familiárisok voltak az alnádorok, alvajdák, vicebánok, alispánok, alkincstartók. A bíraskodási feladatokat ellátó méltóságok esetében ítélmestereik is ide számíthatók.⁷⁸ Ez természetesen azzal járt, hogyha a méltóságviselőt leváltották a helyettese is általában elment. Eltér ettől a helyzet a királyi kincstárban és a bíróságoknál. Pénzügyi szakember, vagy a hazai szokásjogban jártas személy nem lehetett sok az országban. Így a pénzügyigazgatásban hosszú ideig működő, gyakran szabályos hivatali előmenetelt befutó személyeket

⁷² KUBINYI 1994a, 292–295.

⁷³ VARGA J. 1981.

⁷⁴ ALMÁSI 1994, 210–212.

⁷⁵ KUBINYI 2003, 61–69. – Korábban magam is elfogadtam a hűbéri jelleget, pl.: KUBINYI 1957, 26–27.

⁷⁶ A kora újkori főuri udvartartásra és összetételére: RADVÁNSZKY 1986, 176–185. A középkor végén ugyanaz lehetett a helyzet.

⁷⁷ SINKOVICS 1933, 10–12.

⁷⁸ SZEKFŰ 1912, 85–110. – HOLUB 1917, 186–211.

találunk. Az új kincstartó ugyan többnyire leváltotta az elődje helyettesét, az azonban rendszeresen ottmaradt, csak más vezető funkcióban, pl. kamaraispánságban részesült és később gyakran maga is kincstartó lett.⁷⁹ Az ítélőmesterek sokszor az új nagybíró alatt is hivatalban maradtak. Igaz épp úgy ki lehet mutatni, hogy más nagybíróhoz mentek át, vagy pedig kiváltak a kúriából. A szakirodalom ezt a familiaritás érvényesülésével szokta magyarázni.⁸⁰ Pedig egyszerűen csak arról van szó, amivel ma is találkozunk kormányváltás esetén: nem csupán új miniszterek jönnek, hanem lecserélik az államtitkárok, minisztériumi osztályvezetők jó részét is. Gondoljuk csak el, egy új nádor korábbi perében pl. elődje ítélőmestere számára kedvezőtlen ítéletet hozott, miért tartsa meg őt szolgálatában! Egyébként az új ítélőmesterek túlnyomó többségben a kúria korábbi jegyzői közül kerültek ki, akik nem tartoztak az új főnök emberei közé.

Olyan tartományokban, vagy megyékben, ahol erős nemesség élt, a vajda, a bán, vagy az ispán pedig nem volt helyi nagybirtokos, szintén előfordul, hogy alvajdának, vicebánnak, alispánnak ugyanabból a körből választ ki valakit, sőt nem egyszer azt, aki elődjének is szolgált. Ilyen familiáris-helyettesekre nyilván kevésbé tudott az úr támaszkodni, mint azokra, akiket régi hívei közül, esetleg az ország más részéről hozott oda.⁸¹

Negyedik familiáris csoportnak az úr katonai kíséretét tarthatjuk, akik bizonyos számú „lóra” kapván fizetést általában meghatározott időre, rendszeren egy évre, vállaltak szolgálatot. Míg a másik három csoportnál a határozatlan időre szóló szerződés volt a leggyakoribb, noha pl. várnagyok esetében sem számított ritkaságnak az egy évre szóló,⁸² a katonáknál ez volt a rendszeres. Míg a többi familiáris pénz és terményből álló, a katonák inkább pénzbeli fizetést kaptak, a bírák pedig a bírságpénzekből részesültek. A katonák részben évi fizetést, magyarul jargalást kaptak, ennek fejében bármikor mozgósíthatók voltak, amikor pedig valóban igénybe vették szolgálataikat, rendszeres zsoldban részesültek (Hópénz).⁸³ A „jargalásra” és annak jelentőségére a legjobb adat épp Szapolyai vajdával kapcsolatos. Siegmund von Herberstein önéletrajzában ezt írja: János gróf és anyja „ma-

⁷⁹ KUBINYI 2003, 25–49.

⁸⁰ BÓNIS 1971, passim.

⁸¹ KUBINYI 1994a, 294–295.

⁸² 1505-ben Batthyány Boldizsár egy évre átvette Ernuszt János Csáktornya várának, ill. Prodaviz és Kapronca kastélyainak várnagyságát pénz és termékjáradék fejében. Df. 232193.

⁸³ Az északkeleti Szapolyai-birtokok 1518 körüli számadáskönyvében külön szerepelnek az „ad sallaria stipendiorum sive servitorum illustrissime domine gratiosissime” (azaz az uradalmakat kézbentartó Tescheni Hedvig hercegnőéi) és a „distributio pecuniarum mensalium”. Ezt három alkalommal fizették a bandérium ott megjelent tagjainak: a tolnai és a bácsi országgyűlés alkalmából, ill. a Szapolyai György kíséretében Budára utazóknak. Dl. 26161.

gukhoz vonták minden megyéből a legtekintélyesebbeket a nemesek közül províziókkal és jargalással, ami évi vagy szolgálati díj”⁸⁴ Különben már a XV. század első felében sem volt ritka azon familiáris, aki birtokán élt, és csak ura felszólítására ment el udvarába, háborúba, vagy követségbe.⁸⁵

Bár csupán 250-nél valamivel több Szapolyai-familiárisra találtam adatot 1458, a család felemelkedése és 1526, János királlyá választása között, ebből azonban – ha nem is végleges kép – a szervitorok felfogadásának legfontosabb tendenciái mégis felismerhetők. Sorra vesszük a familiárisok négy csoportját. Azt már előljáróban megjegyezhetjük, hogy ezek nem válnak el élesen egymástól. Figyelembe kell vennünk, hogy a Szapolyaiak számos országos méltóságot viseltek. Ezek közismertek, így csak felsorolom őket. A legidősebb testvér, Imre 1457-1458 nagybányai kamaraispán, 1459-1464 főkincstartó, 1463-1465 dalmát-horvát-szlavon bán, 1464-1465 Bosznia kormányzója, 1486-1487 nádor. Öccsei közül Miklós 1461-1468 erdélyi püspök, István 1474-1479 közt Szilézia, 1485-1490 közt Ausztria főkapitánya, 1492-1499 közt nádor volt. István fiai közül János 1510-től királlyá választásáig, 1526-ig töltötte be az erdélyi vajdai és székelyispáni méltóságot. Öccse, György nem viselt országos méltóságot. A Szapolyaiak által betöltött megyésispáni és itthoni főkapitányi tisztségeket felesleges felsorolni, ahol szükséges, utalok rájuk.

Egyszerre több udvari személyzettel számolhatunk. Több családtag élt egy időben. János egy káplánjára maradt adat. Tordai Tamásra.⁸⁶ Kancelláriai személyzetnél külön kell tárgyalnunk a nagybírói tisztelet ellátók ítélőmestereit és jegyzőit, illetőleg a személyes szolgálatban állókat. Ez utóbbiak közül Szapolyai István nádornak 1492-től Mecsesei György volt a titkára, aki azonban már 1491-ben szolgálatában állt. A Baranya megyei nemes 1489-ben pécsi kanonokként fordul elő. Ura 1494-ben neki juttatja a kegyurasága alatt álló szepesi prépostságot, ahol 1509-ben már utóda szerepel. Mecsesei lemondott és világi lett. A nádor halála után 1500-ban meghívják a vezető Szapolyai-familiárisok gyűlésére. 1514-1526 közt királyi titkár és tanácsos.⁸⁷ Valószínűleg magán- és nem nádori jegyzője volt István nádornak Sommerfeld Jeromos mester, aki 1495-ben Zólyom megyei birtokot kapott a királytól.⁸⁸

A nádor özvegye, Hedvig hercegnő kancelláraként fordul elő 1516-ban egy

⁸⁴ KARAJAN 1855, 103.: „Die zihe an sich die ansehnlichste vom Adl in allen Spanschaften mit Provisionen und Artgolasch, das ist Jar oder Diennstgell” – A jargalás szó helyes értelmezéséhez: TAKÁTS 1906, 198.: „a jargaló szó az évi szolgálatra szegődő katonát vagy szolgát jelentette”

⁸⁵ SINKOVICS 1933, 36.

⁸⁶ TT 1893, 108, 801 sz. (1505).

⁸⁷ 1491: Dl. 90207. 1492: Dl. 90208. 1489: Df. 259585. 1500: Df. 260476. – Ld. még BÓNIS 1971, 321.

⁸⁸ BORSA 1991, 484.sz.

bizonyos Mihály doktor, aki valószínűleg azonos 1520-ban említett titkárával, Pannóniai Mihály orvos-doktorral. Úrnője halála után, 1522-ben a két Szapolyai-testvér titkára.⁸⁹ 1520-ban és 1522-ben vele együtt titkárkodott Szentmarjai Benedek. Ő viszont a század elején királyi kúriai jegyzőként kezdte pályáját, majd 1519-ben a Szapolyaiak lévai (illavai) várnagya.⁹⁰ János vajda erdélyi vajdai kancelláriájában is tartott titkárokat. Közülük Kőrösi Miklós a legfontosabb, őt ugyanis János király magával vitte királyi titkárként.⁹¹

Az udvari tisztségviselők közt az udvarmester a legbefolyásosabb. János vajda udvarmestere 1514-ben Tornallyai János volt, akinek Bátori István temesi ispán szolgálatában álló Miklós nevű fiát a keresztesek keresztre feszítették. 1515-ben is van adat udvarmesterségére.⁹² Az udvarmester tevékeny szerepet vállalt a parasztháború leverésében.⁹³ Tekintélyes gömöri nemesi családból származott és 1513-ban II. Ulászlótól címeres levelet kapott a Szapolyai szolgálatában tett katonai érdemeiért. Nem tudjuk, hogy azonos-e a hasonló nevű gömöri alispánnal, aki 1498 és 1526 közt mutatható ki ebben a tisztségben.⁹⁴ Elvileg nem zárható ki az azonosság, az is lehet, hogy társa helyettesítette. Alispán társai közül Szemericsényi és Derencsényi Szapolyai familiárisok voltak, ami azt jelenti, hogy a család töltötte be a megyésispáni tiszteket.⁹⁵ A baj csak ott van, hogy 1516-ban Ország Ferenc a gömöri megyésispán, amikor pedig mindkét alispán Szapolyai familiáris.⁹⁶ Ez azt jelenti, hogy vagy valamelyik alispán urat változtatott, éspedig valószínűleg Derencsényi, vagy pedig az alispán nem mindig az ispán embere. 1509-ben Tornallyai János felesége Sánkfalvi Hős Dorottya, Hős László testvére volt.⁹⁷ Hős

⁸⁹ 1516: Archiv Mesta Bratislavy. Inventár listín a listov, II. (1501-1563), vypracoval Vladimír Horváth, Bratislava 1966, 4578. sz. – 1520: ETE I. k. 1902, 4. – 1522: Dl. 84753.

⁹⁰ Ld. az előző j. -, valamint BÓNIS 1971, 404, 74. j., 408. – FEKETE NAGY 1941, 410.

⁹¹ JAKÓ 1976, 45. – BARTA 1977, 637.

⁹² FEKETE NAGY 1979, 104. – Fia keresztnévére: ISTVÁNFFY 2001, 133. – 1515: BARABÁS 1895, 338.

⁹³ FEKETE NAGY 1979, 154, 296.

⁹⁴ FORGON 1909, 315. – Alispánságára saját adataim: 1498-ban Felfalvi Lászlóval, Pilinyi Lászlóval és Szemericsényi Kristóffal együtt. Dl. 20653. – 1499-ben Szemericsényi Kristóffal, Dl. 90246. 1501-ben: Felfalvival és Szemericsényivel. Dl. 61084. 1503-ban Soldos Lázárral, Dl. 21196., akivel 1505-től 1513-ig minden évben együtt szerepel alispánként. (1505: Dl. 21445, 1513: Dl. 57052.) 1514-ben nincs adatom alispánra. 1515-től 1518-ig minden évben Derencsényi Péter Tornallyai társa. 1515: Dl. 61097. 1518: Dl. 23070. (A közbeeső évek adatait nem idézem.) 1520-ban Tornallyai egyedül alispán: Dl. 23374.

⁹⁵ Szemericsényire ld. alább. – Derencsényi Péter 1504-ben, 1506-ban és 1509-ben tornai alispán (Dl. 82212, 84038, 84059.), ami tekintve, hogy Torna Szapolyai kézen van, igazolhatónak vélelmezheti Gömörre ugyanazt.

⁹⁶ Ország: MTT 22. 1877, 242. – Ugyanez évben Tornallyai és Derencsényi Péter az alispánok: Dl. 97653.

⁹⁷ BORSA 1993, H. 274, 294. sz.

László 1518 táján János vajda bandériumához tartozott, 1540-ben pedig Frangepán Ferenc kalocsai érsek és Perényi Péter követeként Zsigmond lengyel királyhoz utazott.⁹⁸ Tornallyai János Mohácsnál esett el 1526-ban.⁹⁹

Azt nem tudjuk, hogy milyen rokona volt neki Tornallyai Jakab, aki 1511-ben János vajda debreceni officialisaként mutatható ki, 1515-1518 táján Gömör megyét képviselte az országgyűlésen, utána sókamara- és pénzverő kamaraispánként működött, majd egy bizonytalan hitelű hír szerint 1526-ban, amikor a vajda állítólag otthagya seregét a királyi táborba sietett, ő és Tomori István kísérte Szapolyait. János király 1526. november 25-én kincstartóvá nevezte ki.¹⁰⁰ Az majdnem biztos, hogy nem Tornallyai János fia volt, azonban biztosan közeli rokona.¹⁰¹

A vajda öccse, Szapolyai György udvarmestereként 1512-ben Ládonyi Imre, egy Nyugat-magyarországi nemes család sarja szerepel.¹⁰² 1517-ben urai cseszneki várnagya, az 1518-ban is, amikor testvérét, László soproni alispánt is említik.¹⁰³ 1515-ben Szapolyai János töltötte be a soproni ispáni tisztelet,¹⁰⁴ azt azonban nem tudjuk, hogy 1518-ban is az volt-e. László korábban, 1512-ben szentgyörgyi várnagyként bérelte az ottani tizedet.¹⁰⁵ Mivel ez a vár a Szentgróti és a Hagymási család birtokában állt, László valamelyiküket szolgálta.¹⁰⁶ Ha arra gondolunk, hogy 1515-ben Hagymási Miklós János vajda szörényi bánja (azaz ebben a tisztségben helyettese), 1517-ben pedig alvajdája volt,¹⁰⁷ nyilvánvaló a Ládonyiak szerepe. Még egy Ládonyiról tudunk. Miklós 1524-ben galgóczi várnagyként Újlaki Lőrincet szolgálta. 1526-ban azonban ő volt az egyike a visegrádi várnagyoknak, akik átszolgáltatták a koronát Szapolyai Jánosnak. (A vajda a két koronaőr egyike lévén, a várnagyok hűséggel tartoztak neki).¹⁰⁸

A nagyurak tanácsában általában a legtekintélyesebb tisztségviselőiket, hivatali helyetteseiket és a legfontosabb uradalmakat kormányzó várnagyokat, ill. tanácsosi feladatokat ellátó, de más tisztséget nem viselő familiárisokat találunk.¹⁰⁹

⁹⁸ 1518: DL. 26161. – 1540: TÓTH 2002, 413–418.

⁹⁹ BRODERICUS 1985, 57.

¹⁰⁰ 1511: DL. 46980. 1515-1518: LEO 266. 1526: PATAKI 1976, 84. A többi adat: SOÓS 1999, 68.

¹⁰¹ 1522-ben felsorolják János gyermekeit: fiát, Albertet és három leányát. Jakab csak akkor lehetett a fia, ha nem a Hős Dorottyával kötött nászból született. BORSA 1993, H. 294. sz.

¹⁰² STIPIŠIĆ–ŠAMSALOVIĆ 4 (1961), 4020. sz.

¹⁰³ 1517: DL. 68503. – 1518: DL. 62044.

¹⁰⁴ HÁZI 1928, 326–328.

¹⁰⁵ KREDICS–MADARÁSZ–SOLYMOŠI 1997, 158.

¹⁰⁶ CSÁNKI 1897, 15.

¹⁰⁷ 1515: PESTY III. k. 500–501. – 1517: TT (1897) 748.

¹⁰⁸ 1524: DL. 60085, 60087. – BARTA 1983, 41.

¹⁰⁹ KUBINYI 1973, 22–24.

Sajnos a Szapolyaiak esetében nincs adatunk teljes tanácsi névsorra, egyes tanácsosok is csak 1500 után fordulnak elő. A legelső adat a legtanulságosabb. István nádor 1499. december 23-án halt meg Pápán. Özvegye, Hedvig hercegnő, január 19-re hívta össze Trencsénbe legfontosabb familiárisait. Fent maradt a blatnicai vár urához, Korom Bálinthoz intézett meghívója. Ebben utal arra, hogy Hangácsi Mihály és (Mecseji) György prépost is jelen lesz.¹¹⁰ Mecseiről már volt szó, mint a néhai nádor titkáráról¹¹¹ Hangácsi pedig alnádora volt. 1490-ben még Corvin János egyik vezető familiárisának számított,¹¹² 1491-ben azonban már Szapolyai szárdi várnagya, majd alnádor, egyben zempléni alispán, tállyai várnagy, 1498-ban a köznemesség beválasztja a királyi tanácsba ülnöknek. 1500-ban végrendelezik.¹¹³ Végrendelete tanúsága szerint főleg Borsod megyében rendelkezett jelentős birtokokkal.

Míg Mecseji a nádor „magánkancelláriáját” vezette, Hangácsi pedig ura hivatali helyetteseként működött, addig Korom a tisztség nélküli tanácsosok közé sorolható. Az értekezleten nyilván más várnagyok és tanácsosok is jelen voltak, hiszen Hedvig hercegnőnek át kellett vennie az uradalmak irányítását, fiai ugyanis még kiskorúak voltak. Az új helyzetben elvégzendő feladatok elintézése várt a tanácsra. Korom Bálint a tipikus példája a tekintélyes nemesnek, aki fizetés ellenében tanáccsal, esetleg fegyveresen támogatja az urat. Már 1499-ben sallariumban részesült a nádortól, amelyet az Salczer Lőrinc bajmóci kapitánnyal fizettetett ki. 1507-ben Majtényi Rafaellel együtt Szapolyai János parancsára erőszakos jobbagyköltöztetésben vett részt. Blatnica vár ura, gazdag Turóc megyei nemes volt.¹¹⁴

Hasonló tanácsosok voltak azok a négyek, köztük Gersenyei, akik, mint láttuk, a Corvin Erzsébettel kötendő házasságról tárgyaltak.¹¹⁵ A Tolna megyében jelentős birtokokkal rendelkező Dombai Pál az 1498-as országgyűlés után a bárók közül a köznemesség felső rétegébe lecsúszó családokhoz tartozott, aki akkor a királyi tanácsba választott ülnökök közé került. Apja Mátyás alatt lovászmester volt.¹¹⁶ Mesztegnyői Szerecsen György, akit a nemesek szintén ülnöknek választottak a királyi tanácsba, Apai részről annak a Szerecsen Jánosnak volt rokona, aki – mint láttuk anyai ágon valószínűleg János király rokona lehetett, ugyancsak a dél-

¹¹⁰ Df. 260476.

¹¹¹ Ld. fenn, 87. J

¹¹² Dl. 37670, 37673

¹¹³ BÓNIS 1971, 355–356. – 1491: Dl. 90207. – Alispán: Dl. 46338, 46480. – Végrendelet: Dl. 72087. – Tanácsi ülnök: LEO 266.

¹¹⁴ 1499. Df: 260563. – 1507: BORSA 1991, 668. sz. – Korom Bálintra ld. még BORSA 1991, 297.(Mutató.) – SZERÉMI-ERNYÉY 1912, 608–611.

¹¹⁵ Dl. 37777.

¹¹⁶ ENGEL 2001b. (Dombai név alatt.) – BÓNIS 1971, 347–348. – KUBINYI 1984b, 260–261.

dunántúli nemesi előkelőkhöz tartozott.¹¹⁷ A Heves megyei kismemesi családból való Liszkai Ádám mester, aki magát a később kapott Horváti birtok után utóbb Horvátinak nevezte, bácsi kanonokság után kancelláriai conservator, majd személynöki ítélőmester, 1498-tól ura haláláig Szapolyai István nádor protonotárius lett. Később részben a néhai nádor családja szolgálatában, részben a nemesi politikában játszott szerepet.¹¹⁸

1521-ben Hedvig hercegnő temetésekor három nemes tanácsosa lovagolt a menetben: de Rosen, Lőrinc és Heiko.¹¹⁹ Heikot nem tudjuk azonosítani, valószínűleg Teschenből hozta magával a hercegnő. De Rosen úr nyilván a Trencsén megyei előkelő Mittai Rozson testvérek, Kelemen és László egyike. (A család nevét irták Rosennek is!)¹²⁰ Kelemen 1505-ben Trencsén megye országgyűlési követe, László pedig 1495-ben, de 1510-ben is a vármegye alispánjaként működött.¹²¹ Mindkettő lehetett tehát a Trencsént birtokló megyésispán Szapolyaiak tanácsosa. A harmadik biztosan Salczer Lőrinc volt.

Kolozsvári Salczer, vagy Solar Lőrinc polgári származású harmincadosként került Trencsénbe, ahol városi polgár lett. Nemes nőt vett feleségül és birtokokat szerzett. Később Zábláti előnevet használt, ami utódainál már családi név lett. Maradt harmincados 1490 után, amikor a harmincad Szapolyai kezére került. Ura szolgálatában először brodi várnagy, majd a húszas években bekövetkezett haláláig bajmóci kapitány volt. 1501-1522 között majdnem folyamatosan Trencsén megye alispáni tisztét töltötte be, noha nem született nemesnek. Négy fiút és négy leányt nemzett. Vejei közül az egyik hozzá hasonlóan polgár volt Nagyszombatban, akit azonban még Mátyás nemesített: Holy (vagy Sibaholy) Pál, Salczer második vejével, Ákosházi Sárkány Ambrussal, a későbbi országbíróval együtt 1504 és 1508 közt a pozsonyi ispáni tisztet töltötte be. Salczer és az említett két veje a jelek szerint üzlettársak voltak. Holy maga is állt Szapolyai szolgálatában. Salczer két másik leányát Thuróczy Miklóshoz és Forgách Miklóshoz adta hozzá.¹²²

Szerémi említ krónikájában két régi Szapolyai tanácsost. Horváth Bertalan nem sikerült azonosítanom, azonban Basi György valóban a vajda egyik legmegbízhatóbb tanácsosa volt.¹²³ 1521-ben és 1522-ben többször ment követségbe Havasalföldre és Moldvába. Megfordult a szászok között, akik ilyenkor megvendégel-

¹¹⁷ KUBINYI 2001b, 342–345.

¹¹⁸ BÓNIS 1971, 232, 272, 358–359.

¹¹⁹ EtE I. k. 34.

¹²⁰ FEKETE NAGY 1941, 348–351.

¹²¹ KOVACHICH 1801. II. k. 334. – 1495: Dl. 20272. – 1510: LUKINICH I. k. 579.

¹²² KUBINYI 1994b, 265–269. – Holyt hű szolgálataiért jutalmazza 1512-ben Hedvig hercegnő és János vajda. Dl. 82349.

¹²³ SZERÉMI 1857, 129, 131, 139.

ték.¹²⁴ Havasalföldön nemcsak a vajdát, hanem II. Lajos királyt is képviselte, aki ezért meg is jutalmazta a Szapolyai-szervitort.¹²⁵ Valószínűleg ezért kapta azt a megbízását, amiért a leginkább vált ismert személyévé történezeink előtt. A vajda őt küldte Mohács előtt a királyhoz megkérdezni, a kapott ellentétes rendelkezések közül melyiket teljesítse. Szapolyai csatlakozni akart a sereghez. Basi Pentelén találkozott az uralkodóval, de az csak Földvárra érkezve engedte el. Mint ismeretes a vajda serege nem érkezett meg.¹²⁶ Sajnos, a szakirodalom Istvánffy szokott tévedéseit követte. (E szerint Bácsinak hívták és a vajda íródeákja volt).¹²⁷ A kortárs Brodarics és Szerémi, valamint a brassói számadás-könyvek inkább hitelt érdemlők, mint a pontatlan Istvánffy.

Valamennyi általam ismert és a Szapolyai udvartartáshoz tartozó személyt bemutattam, a familiárisok másik három csoportjából azonban csak a jellemzőbbeket van módom felvázolni. Arra sincs lehetőség, hogy a szolgálattevők második csoportjával, a birtokigazgatási személyzettel kapcsolatban részletesen bemutassam a család uradalmainak kialakulását. A hatvanas évekre esett az északkeleti nagybirtokok megszerzése. 1476-ban szereztek Tornát és Kővárt, 1477-ben Trencsént, léghésőbb ugyanakkor Pápát és Ugodot (Csesznekkel valamivel később). Az északnyugati uradalmakat az 1490-es években Corvin Jánostól vette át István nádor.¹²⁸

A Szapolyai-vagyon északkeleti kialakulását Horváth Richárd dolgozta fel egy kitűnő cikkében. Ő vette észre, hogy ebben nagy része volt az 1460-as évek elején a Szapolyaiak által betöltött felsőmagyarországi főkapitányságnak. Felfigyelt arra is, hogy noha 1461-től (1471-ig) a Rozgonyiak töltötték be az abaúji ispáni tiszteket, 1462-től három kivétellel (1466-1468, 1469, ez négy alispánt jelent) Szapolyai-familiárisok az alispánok (1462-1466, 1469, 1472). Közülük ketten egyben uruk várnagyai is voltak.¹²⁹ Ez kissé ellentétben áll a familiáritással kapcsolatos nézetekkel

Tekintve, hogy a Szapolyaiak vagyonukat Zemplén, Abaúj, Sáros és Szepes megyékben kezdték kiépíteni, amit nem sokkal később követett Gömör és Torna megye is, az itteni várnagyjaik javarészt ezen megyék nemességéből kerültek ki. Az északnyugati, a dunántúli a máshol fekvő uradalmak megszerzése más

¹²⁴ QUELLEN 1886, I. k. 335, 338, 350–351, 353, 355, 359–360, 368, 443, 447, 450, 465, 503, 506, 527, 534.

¹²⁵ FRAKNÓI 1877, 113.

¹²⁶ BRODERICUS 1985, 35–36.

¹²⁷ ISTVÁNFY 2001, 212. – Őt követte: BETHLEN 2000, 26. A jegyzeteket és a mutatókat készítő PÁLFFY Géza ezért Bácsi Ferencsel akarta azonosítani. Uo. és 191. – A legkomikusabb: PERJÉS 1979, 318., aki Brodarics szövegét fordításban közli, és a Basy nevet önhatalmúan meghamisítva Bácsyként adja vissza – PATAKI 1976, 78. is a téves Bácsy nevet használja.

¹²⁸ Vö. ENGEL 1971, 307. 2. j. – HORVÁTH R. 2001, 99-103. – Pápára: KUBINYI 1994c, 87.

¹²⁹ HORVÁTH R. 2001, 99–112. – Abaúji archontológiája: uo. 110–111.

megyék nemességével is kapcsolatba hozta a családot, így lehetőség nyílt a familiárisaikat egy másik országrészből hozni. Mint láttuk, a kortárs Újlaki Miklós élt ezzel a hatalmát növelő módszerrel.¹³⁰ Így felmerül az áthelyezések lehetősége is. Ami feltűnő, hogy gyakori ugyan az egy régió belüli áthelyezés – valaki a szomszéd megyébe került –, sokkal ritkább a más országrészből származók kinevezése, mint az Újlakiaknál. A szomszéd megyebeliek felhasználása érthető, hiszen rokonaik élhettek ott, sőt olykor – nem is mindig kimutathatóan – rész-birtokosok is lehettek a birtokaikkal szomszédos megyében. Ez a rendszer úgy látszik családi szokás lehetett a Szapolyaiaknál, nincs különbség Imre, István és János idejében.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy nem került volna sor egy teljesen idegen, más országrészből származó nemes várnaggyá kinevezésére, erre azonban csak nagyon kevés adat maradt. Itt különválasztható az északkeleti Szapolyaitörzsterület a vele szomszédos, csak később megszerzett északnyugati résztől, noha a kettő közt akadtak szomszédos megyék. Nem vonatkozik mindez az udvartartási személyzetre, amelyet az ország minden részéből választott familiárisokból választottak. A már említett Ládonyi Imre és Tornallyai János udvarmesterek, vagy a főként Erdélyben működő, Veszprém megyei Gersenyi (Görzsönyi) erre jó példa. Igaz Ládonyi és Gersenyi saját régiójukban is viseltek tisztséget, Tornallyai is ott volt alispán.¹³¹

Más országrészből származott a két Trencsén megyei Bohunicei Chalupa: György pápai és Pál ugodi várnagy (1506).¹³² Még furcsább a Veszprém megyei Döbröntei Himfi Imre pályája. 1483-ban, 1486-ban tornai, 1495-1497 közt visegrádi, majd 1498-1499-ben újból tornai várnagyi tiszteletet töltött be. 1499-ben ő Torna megye alispánja is. Valószínűleg azért, mert 1484-ben egy hűtlen nemes ottani elkobzott birtokait kapta meg. 1504 előtt a királyi tanácsba választott nemesi ülnök lett. (A visegrádi vár akkor azért volt a Szapolyaiak kezén, mert koronaörök voltak).¹³³ Még egy példa: a Liptó megyei Szemericsényi (Szmrecsányi) Kristófot Szapolyai István 1491. november 11-én – még nem nádor! – murányi vára várnaggyával, Putnoki Györggyel együtt adószedésre küldte ki Gömör megyébe, egyben felhatalmazta alispánját, Jánosi Miklóst, hogy támogassa őket.¹³⁴ 1497-1501 közt gömöri alispán, 1508: szepesi kapitány, 1509-1513: szepesi alispán, 1511-1513: szepesi és tokaji várnagy, tehát az északkeleti Szapolyai birtokok igazgatója volt. Kristóf úr 1518 előtt szepesi olvasókanonok lesz, urai tehát a kegyuraságuk alá tartozó káptalan egy gazdag javadalmával jutalmazták. Eredetileg nem volt birto-

¹³⁰ KUBINYI 1973,

¹³¹ Ld. fenn, 102-103. j., 91-99. j., 59-61. j. – Gersenyi Veszprém megyei: CSÁNKI 1897, III. k. 272.

¹³² Pannonhalmi Rendtörténet VIII. k. 548-549. – A családra: FEKETE NAGY 1941, 234-235.

¹³³ KÁLNICZKY 1982a, 152, 159. Dl. 45994, 85998. LEO 266.

¹³⁴ Dl. 90206. – Családjára és helyére a családfán: SZLUHA 2000, 723-724.

kos sem Gömörben, sem Szepesben, bár végrendelete tanúsága szerint – nyilván szepesi kapitánysága alatt – kisebb részbirtokokat szerzett abban a megyében.¹³⁵

Himfi kivételével egyikük sem tartozott a tekintélyes nemesek, az ún. előkelők közé. Ezt még inkább elmondhatjuk két másik várnagyról, ahol ugyan nincs áthelyezésükre adat. Csanádi György deák (többször csak György deák néven fordul elő) 1494-1507 közt mutatható ki tokaji várnagyként és 1496-1499 közt emellett zempléni alispánként. Az alispánságban Hangácsi alnádor volt a társa. Nem tudjuk Zemplén megyei nemesként kimutatni, és mivel második alispáni említésénél de Chanadino formában írják a nevét, elképzelhető, hogy nem is volt nemesi származású és a Maros menti Csanád püspöki városból származott.¹³⁶ A neve alapján ugyancsak nem északkeleti származású volt a nemes Csallóközi Mihály, aki Horváth Mihály richnoi várnagy alvárnagya- és familiárisaként kezdte szolgálni a Szapolyaiakat. 1518-1520 közt már ő volt szepesi várnagyuk.¹³⁷

A következő csoport a hivatali helyettesek kérdése. Szapolyai Imre szlavóniai vicebánja személye – mint láttuk¹³⁸ – bizonytalan, még az sem zárható ki, hogy közös volt társával. Szapolyai Imre egyszerűen átvette elődje alnádorát, Gerebeni Hermánfi Lászlót, aki Imre nádor halála után is hivatalban maradt.¹³⁹ Talán mivel közben Hermánfi meghalt, hozta a következő nádor, Szapolyai István, familiárisát, Hangácsi Mihályt, alnádornak. Ő is nem sokkal ura halála után távozott az élők sorából, így a nádori utód új helyettest hozott.¹⁴⁰

Nagyon tanulságos Szapolyai János alvajdájának köre. 1510-1526 közt, királlyá választásáig töltötte be a vajdai tiszteletet. Többnyire két alvajdája volt, akik egyben székely alispánnak is számítottak. Egyiküket, az erdélyi előkelő Barlabási Lénárdot, még elődjétől, Szentgyörgyi és Bazini Péter gróftól örökölte, 1525-ben bekövetkezett haláláig hivatalban is maradt. Mellette az északnyugati felvidéki Thuróczy Miklós, a dunántúli Berekszői Hagymási Miklós, a tiszántúli Somlyai (Szaniszlófi) Bátor István, majd az Erdélyben birtokos Csucsi Tomori István egymást követték.¹⁴¹ Azaz gyakoribb volt még a várnagyokhoz képest is az Erdélyben

¹³⁵ 1497-1501: DI. 20592, 90246. (Itt és a következőkben csak az első és az utolsó adatot idézem.) – 1508: DI. 57039. – 1509-1513: DI. 46923, 84072. – 1511-1513: BORSA 1988, 168. sz. – DI. 61096. – 1518: BÓNIS 1997, 4207. sz. – A végrendelet 1520-as leírása: ETE I. k. 1902, 4–8. – Szemercsényi az északkeleti Szapolyai-uradalmak legfontosabb tisztségeit kezében tartotta, nemcsak szepesi és tokaji várnagy volt, hanem a gömri Pelsőc officálisa is, ebben a minőségben ő nevezte ki az ottani udvarbíró. 1510. DI. 22083, Idézi: KOLLMANN ÖRS 2003, 69.

¹³⁶ 1494-1507: KÁLNICZKY 1982a, 152. – DI. 84050. – 1496-1499. DI. 46338, 46480.

¹³⁷ 1513: DI. 61096. – 1518: DI. 84749. – 1520: ETE I. k. 1902, 4.

¹³⁸ Ld. fenn, 48-50. j.

¹³⁹ BÓNIS 1971, 266.

¹⁴⁰ Ld. fenn, 112–113. j.

¹⁴¹ Az alvajdák névsorára: JANITS 1940, 108.

gyökértelen helyettes kinevezése. Hagymásiról már volt szó, így órála itt nem szólok.¹⁴²

A történetíró Thuróczy János fia 1497-től néhány évig a királyi kis kancelláriában jegyzőként működött, de 1506-ban már nem az. 1511-ben Szapolyai vajda, Turóc megye akkor legnagyobb birtokosa magával viszi alvajdának a megyebeli nemest. 1517-ig működik Erdélyben, a végén egyben az ottani ítélmesteri tisztelet is ellátja. 1518-ban a nemesség ülnöknek választja a királyi tanácsba. Ugyanakkor Szapolyai szklabonyai várnagya, egyben Turóc megye ispánja. A következő évben ugyan alispánnak nevezi, utána folyamatosan a megye ispánja. 1523-ban személynői ítélmester lesz, ura, a személynök, Werbőczy. 1525-ben átmegy Sárkány országbíróhoz ítélmesternek, azaz a sógorához. Az év második felében, Werbőczy nádorrá választása után átveszi a személynökséget. Mohács után Ferdinánd pártjára áll.¹⁴³ Turóc megyei szereplésére még visszatérünk.

Bátori István már 1518-ban Szapolyai János szolgálatában volt, 1520-ban pedig szabolcsi ispán. Utána lesz alvajda 1522 végéig, hogy 1524-től sógorával, Ártándi Pállal együtt Mária királyné szolgálatába lépjen, akinek munkácsi várnagyi és beregi ispánjai legyenek.¹⁴⁴ János király erdélyi vajdajaként halt meg, fia lett a későbbi lengyel király. A tiszaháti előkelő birtokos volt Turóc megyében is, ottani birtokukat azonban Bátori István és László 1517 végén végén átengedték Thuróczy Miklósnak, „barátjuknak és szomszédjuknak”¹⁴⁵ E gesztus mögött nyilvánvalóan Bátori és Thuróczy közös ura, Szapolyai állott, aki pontosan akkor helyezte vissza Thuróczyt Erdélyből Turócba.

Elgondolkoztató Tomori István alvajda személye. Személyiségét nagyrészt tisztázta Jakó Zsigmond, és így ezt foglalom először össze. Közeli rokona volt a későbbi kalocsai érsek Tomori Pálnak, aki maga is Abaúj megyei birtokos volt. Az alvajdát először Szakácsi Tókus Istvánnak nevezték, akinek birtokai Borsodban, Abaújban és Zemplénben terültek el, a Tomori nevet, csak később, Erdélyben vette fel, amikor ott a Maros menti Csucs körül épített ki egy nagyobb birtokot. Utoljára 1521-ben használta a Tókus nevet. Mindketten, Tomori Pál és Tókus is Bornemissza János familiárisaként kerültek Erdélybe, aki mivel kezén volt a fogarasi uradalom és a kolozsmonostori apátság, ezek igazgatásában használta fel őket. Tókus 1507-ben fogarasi várnagyként szolgálta urát. A húszas évek elején ő kormányozta az apátságot addig, amíg 1523-ban Szapolyai ki nem nevezte alvajdának.¹⁴⁶ Ebben az a különös, hogy Szapolyai és Bornemissza közt éles politikai ellentét feszült,¹⁴⁷

¹⁴² Ld. fenn, 107.j: 1515: PESTY III. k. 500–501. – 1517: TT (1897) 748.

¹⁴³ BÓNIS 1971, 341–342. – BORSA 1989, 210. – Thuróczy és Sárkány Salczer Lőrinc leányait vették el. Ld. fenn, 122. j.

¹⁴⁴ 1518: Dl. 26161. – 1520: Dl. 82564. – KUBINYI 1984a, 11.

¹⁴⁵ Dl. 22982.

¹⁴⁶ JAKÓ 1990, I. k. 70–77.

¹⁴⁷ SZABÓ 1917, 149–150, 158–159.

a vajda mégis ellenfele emberét vette maga mellé helyettesének. Tomori István és új ura közti szoros kapcsolatot igazolja, hogy állítólag ő kísérte volna Tornallyai Jakabbal együtt a vajdát Mohács felé.¹⁴⁸

A kérdést tovább bonyolítja egy másik Tomori István, akit Jakó a későbbi érsek apjának, Csoma József pedig testvérének tart. Ez 1484-ben Ráskai Balázs familiárisa és visegrádi várnagy volt (a koronát akkor Ráskai örizte¹⁴⁹). Tomori István 1490-ben Corvin János opavai (Szilézia) hercegségi kapitányaként fordul elő,¹⁵⁰ majd Szapolyai nádor szolgálatába állott: 1496-1497-ben szeptesi várnagy és alispán, 1498-1499-ben abaúji alispán tiszteletet töltött be.¹⁵¹ A Tomoriak Szapolyai kapcsolatai mellett szól, hogy Tomori Pál egyik meghalt menyasszonya (ezért lépett be a ferences rendbe) egy Putnoki leány volt, a Putnokiak között pedig voltak Szapolyai familiárisok.¹⁵² Mind a Tomoriak, és a rokon Tokosok, mind a Putnokiak a vajda családja törzsterületéről származtak, így elsősorban ott szolgáltak. A kapcsolat akkor sem szűnt meg teljesen, ha más urat választottak.

Az alispáni tisztelet betöltő familiárisok esetében több probléma mutatkozik. Ilyenekre már utaltam: Gömör, ahol az 1510-es években Szapolyai-szolgálattevők az alispánok, az egyetlen adat ispánra pedig egy Országot nevez meg. Hasonlót láttunk Abaújban az 1460-as években. Thuróczy Miklós turóci ispánsága sem problémamentes.¹⁵³ A Szapolyaiak befolyási körzetébe tartozó északkeleti megyékben Mátyás az 1480-as években változtatást hozott. Szepes, Torna és Gömör kivételével Cecei Máté kezében nemcsak északnyugaton, hanem itt is megyekoncentrációt hozott létre, így a Szapolyaiak elvesztették Abaújt és Sárosot.¹⁵⁴ István nádor 1490-ben ezeket nemcsak visszaszerezte, de Zemplénben is ő nevezett ki alispánokat, ezen felül a Corvin Jánostól megszerzett északnyugati várak révén Árva, Liptó és Turóc megye is a kezére került. Családja a nádor halála után elvesztette az abaúji, a sárosi és a zempléni ispánságot. Ez feltehetően kapcsolatban áll az 1498:44. és 70. tc.-el. Az előbbi szerint minden megyének saját ispánnal kell rendelkeznie, a második viszont azt írja elő, hogy a nádoron, országbírón és a horvát bánon kívül senki sem tarthat két méltóságot vagy tisztséget. A kivétel: szükség esetén a főpapok és bárók beleegyezésével adhat a király mégis bárkinek két vagy három tisztséget. Szapolyai István nádor biztosan el tudta intézni ispánságai megtartását, halála után ez nehezebbé vált.

A törvény megkerülése módszerére két megyénél, Turócnál és Tornánál maradt adat. Az előbbi megyénél ez már 1495-től kimutatható. 1495-től 1504-ig az

¹⁴⁸ Ld. fenn, 100. j.

¹⁴⁹ JAKÓ 1990, I. k. 70. – CSOMA 1897, 600.

¹⁵⁰ SCHÖNHERR 1894, 157–158, 258.

¹⁵¹ IVÁNYI 1917, 77. – DL. 46409, 20796, 83992.

¹⁵² CSOMA 1897, 601. – A Putnokiakra ld. fenn, 16-17. j.

¹⁵³ Ld. fenn, 94–96, 129, 143. j.

¹⁵⁴ KUBINYI 1982, 169–179.

alispán a Szapolyaiak szklabonyai várnagya, Majtényi Ráfael, akinek azonban saját alispánja van, ugyanezt láttuk Thuróczy Miklós esetében is.¹⁵⁵ Majtényi – tekintélyes felvidéki előkelő nemes – 1490-ben Corvin János familiárisa volt, és még 1491-ben is a herceg bajmóci várnagya.¹⁵⁶ Tornában 1518-tól 1526-ig Derencsényi Miklós a megye ispánja, aki 1519-ben tornai várnagyként is előfordul, neki is volt saját alispánja, Nádasdi Benedek, akire 1513-tól 1523-ig maradt adat. (Azt nem tudjuk, hogy 1513 és 1517 közt kit helyettesített).¹⁵⁷ Derencsényi 1509-ben aulicus huszár, 1511-ben János vajda szervitora, 1513-1516 közt azonban Várdai Ferenc erdélyi püspök familiárisa, gyalui várnagya, 1518-ban a Szapolyai bandériumban van, ugyanakkor Gömör, 1527-ben Borsod megye országgyűlési követe, 1528-ban szepesi kapitányként adja fel a várat Ferdinándnak.¹⁵⁸ Bár egyáltalán nem biztos, nem zárható ki, hogy a gömöri eset is hasonló. Ebben az esetben a kinevezett ispán nyilván megegyezett a megyét ténylegesen uraló Szapolyaiakkal és ezek embere lett alispán.

Akár a várnagyoknál, az alispánoknál is megtaláljuk az egyik megyéből a másikba áthelyezett személyeket. Igaz, ilyenekre főként egy régió belül találunk adatokat, erre Horváth Richárd is felfigyelt.¹⁵⁹ Ezt láttuk Szemericsényi Kristóf esetében is.¹⁶⁰ A Horváthnál is említett Roskoványi Tamás 1465-1466 abaúji, 1470-ben és 1478-ban tornai alispán, 1478-ban a tornai Szádvár várnagya, 1485-ben szepesi alispán.¹⁶¹ Tudomásunk szerint a Sáros megyei család csak 1466-ban (alispánság idején) szerzett Abaújban jelentéktelen birtokot,¹⁶² Szepesben és Tornában pedig nem. A mindkét megyében birtokos Fricsi Márton 1474-1477 közt sárosi, 1478-1487 közt szepesi alispáni tiszteletet töltött, ekkor egyidejűleg szepesi várnagyként.¹⁶³

Az alispánoknál lényegében ugyanezt tapasztaljuk, mint a várnagyoknál, nem véletlen, hogy a gyakran a várnagyok töltik be az alispánságot. A hosszabb ideig Szapolyai kézen levő megyéknél többnyire egy bizonyos várhoz kapcsolódott

¹⁵⁵ BORSA 1989, 213–215. – Thuróczyra: ld. fenn, 143.j.

¹⁵⁶ Dl. 37673. – SZERÉMI–ERNYEY I. k. 1912, 546–547.

¹⁵⁷ 1518-1526: Dl. 47223. – TT 1898, 729. – 1519: Dl. 47317. 1513-1523: Dl. 47057. Dl. 84150.

¹⁵⁸ 1509: Dl. 82297. – 1511: Dl. 46980. – 1513-1516: Dl. 82381, 82465. – Gyalui várnagy (1514): Dl. 82395. – 1518: Dl. 26161. és SZABÓ 1909, 133. – 1527: MOE 1874, I. k. 128. – 1528: BESSENYEI 1994, 30–31.

¹⁵⁹ HORVÁTH R. 2001, 104.

¹⁶⁰ Ld. fenn, 134–135. j.

¹⁶¹ HORVÁTH R. 2001, 104, 110. 1470: Dl. 90141. 1478: Dl. 45722. – 1485: IVÁNYI 1917, 74

¹⁶² CSÁNKI 1897, I. k. 231, 325.

¹⁶³ CSÁNKI 1897, I. k. 271, 319. – 1474-1477: IVÁNYI I. k. 519, 556. sz. (Mindkét esetben Roskoványi Miklós volt a társa.) – 1478-1487: KÁLNICZKY 1982a, 146. – Dl. 83936.

az alispánság. Ezt látjuk Sáros (Sáros), Szepes (Szepesvár), Torna (Torna), Trencsén (Trencsén) és Turóc (Szklabinya) megyéknél. Ez nem jelenti azt, hogy ne lett volna kivétel. Budaméri Márkus Gergely szepesi várnagy (1462-1467) szepesi várnagy és sárosi alispán (1467) volt. Mátyás 1468-ban kegyelmezett meg neki, mert Szapolyai Imréhez csatlakozva részt vett az ún. erdélyi lázadásban.¹⁶⁴ Hasonló példák: Tornában Roskoványi Tamás szádvári várnagy volt. Ezt mutatja Salczer Lőrinc bajmóci kapitány trencsényi alispánsága is.¹⁶⁵

Itt kell megemlékeznünk a bírói tisztet ellátó Szapolyaiak mellett a tényleges ítélkezést ellátó ítélőmesterekről is. Fentebb már utaltam arra, hogy ezek szakemberek lévén, gyakran ugyanabban a funkcióban folytatták pályájukat, ha új nagybíró lett a főnökük. A rájuk vonatkozó adatokat Bónis György már összeállította, így felesleges velük részletesen foglalkozni.¹⁶⁶ Volt köztük olyan is, aki a nádor halála után is a Szapolyaiak familiárisa maradt, mint Liszkai (Horváti) Ádám mester,¹⁶⁷ ez azonban inkább ritkaságnak számított. Külön kell azonban szólnunk Werbőczy Istvánról. A nagy jogász egész pályája során Szobi Mihály embere volt, aki talán természetes apja lehetett. Bírói tevékenységében azonban formailag familiárisként főnökéhez, az illetékes nagybíróhoz tartozott. 1502-ben Szentgyörgyi és Bazini Péter gróf országbíró és erdélyi vajda nevezte ki mind országbírói, mind vajdai ítélőmesterek. Ami érdekes, hogy az 1510-es vajdaváltozásnál megmaradt erdélyi protonotáriusnak Szapolyai vajda alatt is, de országbirósági állását sem adta fel. Ezt talán az is magyarázza, hogy Szentgyörgyi és Szapolyai szoros politikai szövetségesnek számítottak. Azt is láttuk, hogy János vajda megtartotta elődje alvajdáját, Barlabásit is szolgálatában. Werbőczy 1515 elején elvesztette az országbírói ítélőmesterséget, és csak erdélyi állását tartotta meg, amiről egy év múlva szintén leváltották. 1516 nyár elején aztán a király személynökkévé nevezte ki, így ő lett a nádor és az országbíró mellett a harmadik nagybíró. 1525-ös nádorrá választása, valamint további pályája már nem tartozik ide.¹⁶⁸

Mint láttuk a familiárisok első három csoportja nem vált szét egymástól, gyakori volt az átlépés. Ugyanezt találjuk a negyedik csoportnál, azaz a katonai szolgálatot ellátóknál, ideértve azokat, akiknél más feladat nem mutatható ki. Szinte semmit sem tudunk a két idősebb Szapolyai csupán katonáskodó familiárisairól.¹⁶⁹ Voltak köztük tekintélyes birtokos nemesek, egyesek katonai tisztséget töl-

¹⁶⁴ KÁLNICZKY 1982a, 145. – IVÁNYI I. k. 455. sz. – KOVACHICH 1801, III. k. 92.

¹⁶⁵ Ld. fenn, 161. és 122. j.

¹⁶⁶ Ld. fenn, 80. j.

¹⁶⁷ Ld. fenn, 118. j.

¹⁶⁸ KUBINYI 2001c, 65–98.

¹⁶⁹ Pl. Szapolyai Imre familiárisa volt a mezővárosi polgár eredetű Miskolci Herceg Péter (1460): DI. 15478. Ld. rá és családjára: MISKOLC TÖRTÉNETE I. k. 1996, I. k. 198, 200, 296. Hadnagya volt a nemesi előkelőkhöz tartozó Tarkői Rikalf Simon. 1462: IVÁNYI 1910, 1411. sz. – A Sáros megyei nemes Varjúfalvi Varjú Pálnak 1468-ban kegyelmezett

tettek be, mások hatalmaskodásban vettek részt az egyik Szapolyai megbízásából. Ezzel szemben János vajdának több tucat ilyen szervitorára maradt adat. Egyesekről, akik más vonatkozásban is szolgáltak neki, már volt szó.¹⁷⁰

A legfontosabbak, akik általában csak egy rövidebb időre, legfeljebb egy évre és többnyire jelentős számú lovassal szerződtek Szapolyai szolgálatába, és így mintegy alvezéreinek számítottak. Ez a névsor igen tanulságos. Az adatok sokszor már 1526 utáni visszaemlékezések, így betűrendben adom meg – a teljességre való törekvés nélkül. Elsőnek a bárókhoz tartozó Alsólindvai Bánfi Jakabot említhetném. A kitűnő katona már a parasztháború idején is Szapolyai szolgálatában állt. 1515-ben még Erdélyben tartózkodott. Egy török elleni háborúban 300 lóval harcolt a vajda seregében. Nagy része volt az 1523-as szávaszentdemeteri-nagyolaszi török ellenes győzelem kivívásában, itt azonban, mint közeli nagybirtokos – a borohi kastély ura – hadakozott. Nem sokkal később bekövetkezett halála számos találgatásra adott okot, és országos felháborodást keltett.¹⁷¹ Bánfival együtt a köznemes Bárdi István is részt vett a vajda hadjáratában 150 lóval, ő különben Szapolyai Valkó megyei ilcsi és németi várnagya volt. Talán azonos az 1521-ben Erdélyben említett Bart István nevű vajdai familiárisal. A szávaszentdemeteri csata idején már királyi szolgálatban állhatott és ő volt a fővezér. Egy általa elkövetett gyilkosság miatt kivégezték, ezt a nemesség a hatvani országgyűlésen is felhozta az urak ellen.¹⁷² A már többször emlegetett török hadjáratban a vajda embereként részt vett 100 lóval Györgyi Bodó Ferenc is. Bárdival és Bánfival együtt a szávaszentdemeteri csatában is harcolt, akkor valószínűleg Barka végvár várnagyi tisztét töltötte be. 1525-ben azonban mint a vajda és testvére szolgálja és kapitánya akadályozta meg Szerencsés Imre háza kirablását. Bodó apja a bárók közé tartozott, ő azonban lecsúszott a nemesi előkelők közé. 1518-ban királyi tanácsi ülnökké választották, 1505-ben és 1518-ban Tolna megyét képviselte az országgyűlésen.

meg Mátyás a Szapolyai Imre familiárisaként az 1467-es lázadásban való részvétele miatt. KATONA 1792, 254–256. – Az előkelő Károlyi Lancz László Imre tanácsára hatalmaskodott. 1481: STIPIŠIĆ–ŠAMSALOVIĆ 3. 1960, 2920. sz. – István úr embereiből csak két személyt idézek, egyikre sincs más adatom. 1492-ben Beluesi Elek a hadnagya volt. Df. 260397. 1495-ben pedig Csuti Mihály nevű familiárisa veszi át Somlyó várát. TT 1879, 384–385.

¹⁷⁰ Ilyenek: Bátorai István alvajda, mint 144–145. j., Derencsényi Miklós várnagy és tornai ispán, mint 157–158. j., a Salczer-vő Holy Pál, mint 122. j., vagy a rokon Petrovyth Péter, mint 29–33. j.

¹⁷¹ BARTA-FEKETE NAGY 1973, 149–150, 203, 208–210. BESSENYEI 1984, 118. KUBINYI 1978, 217. – A felháborodásra ld. pl. Bácsi Ferencnek a hatvani országgyűléshez írt röpiratát. Istvánffy-Formuláskönyv, Eger, 39. v. – 41. v.

¹⁷² BESSENYEI 1984, 118. – QUELLEN 1886, I. k. 331. – ISTVÁNFY 2001, I. k. – SZERÉMI 1857, 116–117. – Istvánffy-Formuláskönyv, mint 171. j.

Mohács után ő lett János király leghűségesebb kapitánya.¹⁷³

Ide számíthatjuk a János király váradi püspökké lett Cibak Imrét is, aki Szerémi szerint a király rokona volt, és aki neki ifjúsága ideje óta szolgált. Róla már fent írtam.¹⁷⁴ A brassói számadáskönyvekben szerepel egy Gerenei György nevű kapitánya,¹⁷⁵ aki azonban Gersenyi Györggyel, Szapolyai tanácsosával azonos.¹⁷⁶ Különösen furcsa egy 1511 évi adat. Ekkor II. Ulászló perhalasztást adott Haraszi Ferenc aradi ispánnak és 20 familiárisánál, mert „ura” (dominum silicet suum), Szapolyai vajda mellett a török ellen harcolt. Mátyás egykori hadvezére, volt szörényi és jajcai bán, és az 1500:21. tc-ben név szerint bandériumtartási jogot kapott „decem persona” királyi aulicusok egyike, maga is nagybirtokos, úgy látszik, hogy egy háború idejére a vajdához szerződött.¹⁷⁷ A már többször említett Szapolyai-féle török hadjárat szerint Keserű István is 100 lóval szolgált neki. A hasonló nevű alnádor fia, és Keserű Mihály boszniai püspök testvére volt, a püspök – már világiként – Mohács után János király oldalán harcolt.¹⁷⁸ Ugyancsak János király hadvezérei közé tartozott Kismarjai Lukács, aki már az 1514-es temesvári csatában is részt vett, mint a balszárny vezére. A már sokszor előfordult és a vajda által vezetett török hadjáratban Szapolyai szolgáljaként száz lóval vett részt. Minden jel szerint azonos azzal a Marjai Lukáccsal, aki 1525 elején udvari huszárként szolgált Karánsebesen, majd kapitány lett ugyanott.¹⁷⁹

Az a Kun Gotthard, aki 1526-ban, Mohács után János vajda számára megszállta Budát és várnagy lett, később pedig része volt a Gritti-ellenes mozgalomnak, feltehetően azonos azzal a Kun Antal fia Gottharddal, akit Brassó városa 1521-ben vendégül látott. Igaz nem nevezik a vajda emberének, ez mégis vélelmezhető.¹⁸⁰ Eddig a vajdának katonai vezetőként szolgáló szervitorokat tekintettük át. Megállapítható, hogy köznemestől báróig különböző rétegből származók sorolhatók közéjük, akik noha általában csak rövidebb ideig szolgáltak a Szapolyaiaknak, máskor pedig másoknak, többnyire a királynak, többségük amennyiben megérték – Mohács után János király hűséges alvezéréként szolgált. Volt köztük a köznemesség politikai vezetői közé tartozó is. Ezt lehet mondani azokra az előkelő nemesekre is, akik – nem katonai téren – rövidebb ideig János

¹⁷³ BESSENYEI 1984, 118. – KUBINYI 1978, 217. – RATKOŠ 1957, 465. – KUBINYI 1986, 76. – Bodót az 1525. évi hatvani országgyűlés horvát bánnak is megválasztotta, de ezt a király nem fogadta el, és nem nevezte ki.

¹⁷⁴ Ld. fenn, 6. j. – SZERÉMI 1857, 165.

¹⁷⁵ QUELLEN 1886, I. k. 450.

¹⁷⁶ Ld. fenn, 59–61. j.

¹⁷⁷ Dl. 59994. – KUBINYI 1988, 209.

¹⁷⁸ BESSENYEI 1984, 118. – Atyjára és bátyjára: BÓNIS 1971, 356, 319.

¹⁷⁹ BARTA-FEKETE NAGY 1973, 203. – BESSENYEI 1984, 118. – FRANKÓI 1877, 66., 126. – 1504-1566. *Memoria rerum* 1981, 33. is elestével kapcsolatban Marjai Lukácsnak nevezi.

¹⁸⁰ *Memoria rerum* 1981, 31, 42–44, 160. o. 80. j. – QUELLEN 1886, 335

vajdának ismeretlen feladatkörrel szervitorként szolgáltak. Elsőnek Szegi Dóci Jánost említhetjük. 1515-ben királyi kamarásként kísérte el a királyi családot a bécsi csúcstalálkozóra, két évvel később Csongrád megye országgyűlési követe lett. 1525. február 26-án, mint a vajda szervitora, ő veszi fel annak zsoldrészletét a királyi kincstárban. A nyáron a hatvani országgyűlés királyi kincstartóvá választja, és mivel ezt a király megerősítette, bejut a bárók közé. 1525. július 17.-1526. április 24, majd – már János uralma alatt – október 8. és november 25. közt kincstartó, ezt a tisztelet a budavári udvarbíróságra váltja fel. 1532-1534. szeptember 29. között újra kincstartó, ekkor azonban Grittivel együtt megölik.¹⁸¹

Werbőczy pártfogója, egy horvát bán fia, Szobi Mihály 1505. április 6-án parancsot kap II. Ulászlótól, hogy ne foglalja el ura (!), Szapolyai János utasítására a meghalt Corvin Kristóf birtokait. Szobi élete közismert: királyi tanácsi választott assessor, országgyűlési követ, Hont megye ispánja (1506), országos, azaz választott rendi kincstartó (1521), a köznemesség vezére. Szapolyai szervitorságára több adatot nem ismerek.¹⁸² A nagyszámú, főként katonai szolgálatot ellátó, azonban csak néhány lovassal hadba vonuló „jargalásos” szervitorokból csak néhány példát idézünk. Két olyan forrás maradt fenn, ahol viszonylag nagy számukat sorolják fel, elszört adatok azonban ezen kívül is maradtak. Az 1518 körüli és az északkeleti (de Szepes nélküli) Szapolyai uradalmakra vonatkozó számadásban több mint egy tucat olyan szervitorra maradt adat, akiket főként valamelyik országgyűlésre mozgósítottak a Szapolyai bandériumba.¹⁸³

Egyeseket – más tisztségekkel kapcsolatban – már említettünk.¹⁸⁴ A többségük ugyanazon megyékből való nemesek, ahol a számadáskönyvben említett birtokok fekszenek. Említhetnénk a gömöri előkelő nemest, Osgyáni Bakos Jánost, aki 1505-ben Hont megye követe volt, 1505-1507-ben Nógrád megye bandériumában vett részt, felesége pedig Lorántfi Anna.¹⁸⁵ A másik Roskoványi János. A családból már említettük Tamás várnagyot és alispánt,¹⁸⁶ akinek Miklós nevű testvére ugyanakkor egy másik Szapolyai-megyében, Sárosban viselt alispánságot 1467-től 1483-ig.¹⁸⁷ László Zemplénben alispánkodott 1494-ben, igaz, nem tudjuk, hogy ekkor Szapolyai István volt-e a megyéispán, hiszen Hangácsiék csak két év múlva kerülnek oda. Viszont a család nem birtokolt a megyében, a Szapolyaiakhoz kötődött,

¹⁸¹ KATONA 1792, XVIII. k. 891. – LEO 266. – FRAKNÓI 1877, 90. – SOÓS 1999, 65–66, 67–68, 71.

¹⁸² Df. 216740. – KUBINYI 2001c, 65–98.

¹⁸³ Dl. 26161. – Ld. még 83. j.

¹⁸⁴ Pl. Hős Lászlót, ld. rá 97–98. j.

¹⁸⁵ 1505: KOVACHICH 1801, II. k. 335. – 1505-1507: MTT 1862, 235. – 1512: Dl. 106083. 95–96. – 1518: Dl. 26161.

¹⁸⁶ Ld. fenn, 161. j.

¹⁸⁷ IVÁNYI I. k. 457. sz., II. k. 605. sz.

Tamás már volt ott alispán.¹⁸⁸ Visszatérve Jánoshoz: ő a királyi udvarban kezdett. 1501-ben aulicus, 1509-ben udvari huszár, 1518 táján már szervitor a Szapolyai-bandériumban.¹⁸⁹ A másik oklevél egy különös ügyben keletkezett. E szerint az 1525. évi hatvani országgyűlésen vita keletkezett Czobor Gáspár és Korlátkövi Péter királyi udvarmester között, amely során többen gyalázták az udvarmestert. A király ezért megbízott egy kis kancelláriai jegyzőt, hogy egy óbudai kanonokkal, mint hites bizonyossággal, az ügyben tanúvallatásokat tartson. Ezek augusztus 6-án először Szapolyai János vajda budai, a ferences templom melletti, majd néhai (Bakóc) Tamás bíboros ugyanottani, Szent György-utcai házához szálltak ki. A vajda házában 16 (!), a bíboroséban három nemes, és egy budafelhévi polgárt találtak, akik jelen lévén az országgyűlésen, előadták, hogy személyesen kik és milyen vádakkal illették Korlátkövit. (Ezek közé tartozott, hogy meghamisította a királyi könyveket).¹⁹⁰

Elvileg természetesen nem zárható ki, hogy a vajda épp vendégséget hívott össze, ezért jelent meg ott egyszerre 16 nemes. A valószínű az, hogy a szolgáltevői, katonai kísérete itt szállt meg. És valóban, a 16 nemes közül többről igazolható a Szapolyai szolgálat! (Nagymagyari) Csorba Ferenc Pozsony megyéből János király első kamarásai közé került.¹⁹¹

Horváth György talán azonos azzal, aki János király halála után Batthyány Orbánnal együtt Budán parancsnokolt.¹⁹² Horváth Mihály viszont Szapolyai 1513-ban említett richnói várnagya lehetett.¹⁹³ Szentpáli András a húszas évek elején a vajdával együtt harcolt Havasalföldön, később, 1537-ben Doboka megye ispánja volt.¹⁹⁴ A legérdekesebb, ami ezt az 1525-ös ügyet összeköti az 1518 körüli számadással, hogy ott a Szapolyai-bandérium tagjaként szerepelt Vecsei Balázs. Itt, a vajda budai házában Vecsei Nagy Balázs néven szerepel. Vecsei János király oldalán maradt: Szerémmel együtt volt Tiszaluccon.¹⁹⁵ Oklevelünk legnagyobb értéke, hogy keresztmetszetet nyújt egy bizonyos időben a Szapolyai-szervitorok egy részéről. Legelőkelőbb köztük a névsorban ugyan elég hátul szereplő Jakšić Péter, az 1498:22. tc-ben becikkelyezett bandériumtartó bárói családból. Nagylaki Jakšić Demeter fia 1484 és 1487 közt született: az előző évben még nem említik apja fiai közt, a következőben már igen.¹⁹⁶

A többi közt egyaránt találunk nemesi előkelő családok, mint teljesen is-

¹⁸⁸ Dl. 32019.

¹⁸⁹ Dl. 90258, 82297, 26161.

¹⁹⁰ SZABÓ 1909, 208–212. / Dl. 24172.

¹⁹¹ SZERÉMI 1857, 140–141. – Nagy I. 1857–1868, III. k. Pest 1858, 180.

¹⁹² TÓTH 2002, 417.

¹⁹³ Dl. 61096.

¹⁹⁴ JAKÓ 1990, II. k. 4268, 4592. sz.

¹⁹⁵ Dl. 26161. Dl. 24172. – SZERÉMI 1857, 188.

¹⁹⁶ Dl. 59734, 88726.

meretlen, nyilván kisnemesi familiák sarjait. Területileg szinte lefedi a névsor az ország egész területét. A Szapolyaiak északkeleti törzsterületéről való a Zemplén megyei előkelő Agárdi István és az ungi Ramocsa István.¹⁹⁷ Érdekes, hogy legalább két Pozsony megyeit is találunk, noha ott – Nagyszombat város kivételével – a család nem volt érdekelve. A már említett Csorba Ferencen kívül idesorolandó Porteleki (helyesen Pokateleki) Kondé István. Ebben az az érdekes, hogy István közeli rokona, Kondé Mihály ugyanakkor Pozsony megye alispánja volt, az ispáni tisztelet pedig a vajda fő ellensége, Bornemissza János töltötte be.¹⁹⁸ Sopron megyei volt Cirjáci (Ciráki) György, akinek Ferenc nevű atyafia akkor a királyi udvarban szolgált.¹⁹⁹ Pest megyébe kell helyezni Kartali Andrást, Csanádba Serjéni Lászlót, a szerb Jakšić is azon vidéken birtokolt, Szentpáli pedig erdélyi volt. A két Horváth jöhetett közvetlenül Horvátországból, de lehettek hasonló nevű magyar birtokos család sarjai is. Másokat vagy azért, mert több azonos nevű és más országrészben élő nemesek voltak, vagy mert családjuk ismeretlen, nem tudjuk helyhez kötni. Ezek: Arany, Bozorádi, Geszti és Tarcsai.

A Szapolyaiak szervitor fogadási rendszerében is megtalálhatók családok, amelyekből többen, akár két generációban is, itt találtak megélhetést, erre az eddigiekben is számos adatot idéztem. (Ez azonban nem jelenti azt, hogy a familiáris rokonságából mások, sőt olykor ők maguk is ne szolgáljanak időnként más úrnak, esetleg saját gazdájuk ellenségének.) Teljességre való törekvés nélkül utalok az eddigiekből pl. a Derencsényi, Ládonyi, Roskoványi, Rozson, Tomori és Tornallyai családokra. Ezt még néhány példával lehet kiegészíteni. Duka György 1492-ben István nádor sárosi várnagya és ispánja volt, Duka Ferenc pedig 1518 körül a vajda bandériumában szervitorkodott.²⁰⁰ Lasztóci Simon Szapolyai Imre regéci, tokaji és tállyai várnagyaként szolgált 1464-ben, 1468-ban pedig csak a tokaji várnagyságot töltötte be. Lasztóci Boldizsár szerepel az 1518 körüli bandériumtagok közül, az év végén azonban már boldogkői várnagy. Vele majdnem egy időben Lasztóci Benedek homonnai várnagy, azaz a vajda nővére családjánál szolgált.²⁰¹ Más szempontból érdekes a Maglódiak példája. Péter 1483-ban a Szapolyaiak ugodi várnagya volt. Talán fiai lehettek a Pest megyei nemes János és Miklós, akik 1506-ban ott birtokügyben pereskedtek. Maglódi János deák 1517-ben a királyi kis kancellária jegyzője. 1513-ben a citeaux-i apát felhatalmazza a heiligenkreuzi apátot, hogy a két évvel azelőtt Szapolyai János által zirci apáttá tett Maglódi Miklós katonát vegye fel a ciszterci rendbe. 1519-ben aztán Hedvig her-

¹⁹⁷ A családokra, ahol külön nem adok meg adatot, ld. CSÁNKI 1897, a megye és azon belül a birtokosok alatt.

¹⁹⁸ HÁZI 2000, 266–267. – Bornemissza 1514-től töltötte be a pozsonyi ispán méltóságát. KUBINYI 1988, 203.

¹⁹⁹ FÖGEL 1917, 62.

²⁰⁰ 1492: KÁLNICZKY 1982a, 135. – 1518: DI. 26161.

²⁰¹ 1464: KÁLNICZKY 1982a, 133, 152. – 1468: DI. 55860. 1518: DI. 26161, 84106. 1514: BARTA–FEKETE NAGY 1973, 172.

cegnő és fiai, mint a zirci apátság kegyurai a Maglódi Miklós halála miatt megüresedett apátságra egy Ötvös Ferenc nevű Győr egyházmegyei papot neveznek ki.²⁰² Itt nyilvánvalóan arról van szó, hogy a Szapolyaiak egy katonai szervitor – mint egy nyugdíjként – egyházi javadalommal jutalmazták. Ezt láttuk Szemericsényi Kristófnál is.²⁰³ A Szapolyaiak szolgálattelvőiket először első uralmi területükről, az északkeleti megyékből válogatták ki. Ezek lehetséges, hogy korábban a Szapolyai-kézre került birtokok régi urainak szolgáltak, ugyanis 1490 után, amikor István megszerezte az északnyugati Corvin-birtokokat, Mátyás király fiának familiárisaival bővítette saját szolgálattelvőinek körét, amire többek közt idézhetjük Hangácsi Mihályt és Majtényi Ráfaelt. A lényeg az, hogy noha az áthelyezés sem hiányzott, várnagyként, vagy alispánként főként régióbeli nemeseket foglalkoztattak. Feltűnő, hogy az 1486:60, 1492:80. 1504:2 tc-ek ellenére egyáltalán nem ritka az északkeleti régióban alispánként a nem megyebeli nemes. Ez viszont az északnyugati megyékben már nem mutatható ki. Amire már fentebb is utaltunk, adatainkat összesítve is azt mondhatjuk, hogy a várnagyi, alispáni és nem vezető katonai szervitori rétegekben viszonylag ritka a nemesi előkelők felső csoportjához tartozó személy, és így nem mondható el, mint Újlaki Miklós esetében, hogy saját uralmi területüket szervesen egészítették ki tekintélyes familiárisaik birtokaival.

Ez viszont nem áll a jargalást kapó irányító katonai szerepet játszó szervitorokra, akiknek egy része a nagyúr tanácsosaként szolgált. Mind rájuk, mind a többi jargalásban részesülő szolgálattelvőkre jellemző az, hogy – szemben a várnagyokkal és alispánokkal nemcsak olyan területről származtak, ahol a Szapolyaiak birtokosok voltak. A kör, amelyből kikerültek, lefedte az egész országot. A vezető jargalók többsége viszont a legtekintélyesebb előkelőkből került ki, sőt nagybirtokos báró is van köztük. A Szapolyaiak hatalmuk gyakorlásánál elsősorban erre a rétegre támaszkodtak, amelynek magának is jelentős birtokaik voltak, ami lehetővé tette számukra akár százzal is több „lóval” a szogálatvállalást. Ezt tulajdonképp magyarázza azt is, hogy János király idejében – főként az első időben – miért találunk csak kevés személyt a család birtokkezelő, vagy alispánként szolgáló familiárisai közül a jelentős funkciókat betöltők közt, ezzel szemben nagyszámú „lóra” jargalást kapottak közül – főként katonaként – annál többet. A régi közönséges szervitorok közül lényegében egyedül csak Tornallyai Jakab csinált kincstartóként karriert.

A familiárisok négy csoportja – mint láttuk – nem vált egymástól mereven szét, egyesek hol az egyik, hol a másik csoportban tűnnek fel. Többségük nem egyetlen személyt jelentett, hiszen a legtöbben – és nemcsak a száznál is több lóval szolgáló katonák – több „lóra” kaptak fizetést, így a Szapolyaiak által mozgósítható fegyveresek száma igen nagy volt. Itt valóban mozgósításról volt szó, főleg a negyedik csoport esetében. 1507-ben Hedvig hercegnő fegyvereseivel együtt mozgósítja a Liptó megyei Pottornyai Tamás fia Ferencet. (A családot tulajdonképpen

²⁰² HORVÁTH K. 1930, 285. o. 157, 161. sz.

²⁰³ Ld. fenn, 135. j.

Tornallyainak nevezték, de nem rokon a hasonló nevű gömöri családdal.) A mozgósított apja Liptó megye alispánja volt (1506) és mivel ez a megye a likavai vár révén a Szapolyaiak kezén volt, az apa is a család szolgálatában állt.²⁰⁴

A nehézséget az okozta, amit az általunk bemutatott személyek tekintélyes részénél kimutatható volt: sokan csak egy időre szegődtek el a Szapolyaiakhoz. Gyakori a fluktuáció a királyi udvar és a vajda családja személyzetében, mégpedig mindkét irányba, de ez más urak esetében ugyanígy kimutatható. Az úr változtatásának több oka is lehetett. A jargalás-jellegűeknél, de valószínűleg más típusúaknál is a szolgálatot megszabott időre vállalták. Ennek letelte után nem biztos, hogy megújították. Ennek épp úgy lehetett az az oka, hogy az úr nem volt megelégedve szervitorával, mint épp az ellenkezője. Ígérhetett másvalaki jóval nagyobb fizetést. Erre jó példa egy 1522-ben történt eset. Macedóniai Miklós, Bátori nádor temesi alispánja és vicefőkapitánya írt urának, hogy tárgyalt a bárók és az előkelők határán álló Paksi Gáspárral a nádornál való esetleges szolgálatvállalásról. Ez nehezen ment, a vajda is megkereste Paksit ebben az ügyben. Végül rávette, hogy a nádorhoz álljon száz lóval, de esetleg háromszázzal sem zárható ki.²⁰⁵

Ezért nehéz megállapítani, hogy egy adott évben kik voltak Szapolyai familiárisok, hiszen a nemes familiárisok gyakran váltogatták urukat.

Hozzá kell még tenni, hogy nem kevés Szapolyai-szolgálatban álló nemest találunk az országgyűlésbe választott követek, sőt a rendek által a királyi tanácsba juttatott ülnökök közt. Egyáltalán nem biztos azonban, hogy ezek ott a vajda politikáját képviselték, sőt az sem, hogy akkor épp ők szolgálták. Más helyen már több ízben írtam arról, hogy a Jagelló-korban az urak egyre kevésbé tudtak támaszkodni familiárisaikra, és ennek okairól,²⁰⁶ így erről most nem írhatok részletesebben. A helyzet más volt 1526-ban, mint 1458-ban, így talán János király kormányzati módszerei különbsége Mátyásétól trónra lépése idején ezzel is magyarázható. A volt vajda a helyzettel biztosan tisztában is volt. Egyébként ezt bizonyítják az e tanulmányban a familiárisairól írt adatok is János király – hiába rendelkezett nagy elődjénél nagyobb számú familiárisal – ezért sem volt képes hatalmát megszilárdítani.²⁰⁷

²⁰⁴ 1507: MAJLÁTH 1890, 206. – 1506: Dl. 64900-64902. – 1505-ben – Tornallyai néven – Liptó megye országgyűlési követe. KOVACHICH 1801, II. k. 335.

²⁰⁵ Dl. 25646.

²⁰⁶ A legrészletesebben: KUBINYI 1994a, 292–296.

²⁰⁷ Nem foglalkoztam azzal, a történészek közt ma is élő véleménnyel, hogy János király mellett elsősorban délszlávok szerepeltek, és Szapolyai már korábban is a főként déli birtokairól származókkal vette magát körül. Ez Szekfü Gyulára megy vissza. HÓMAN-SZEKFÜ III. k. 1935, 27–29. Aki tanulmányomat elolvasta, láthatta, hogy nemcsak a család első generációjában, de a vajda szolgálatában is viszonylag jelentéktelen volt a délvidéki, szerb vagy horvát familiárisok száma és szerepe. Sokkal fontosabb az északkeletieké. Az viszont valóban igaz, hogy a harmincas években a horvát Fráter György és

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MOL DL=Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár

MOL DF=Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképtár

BIBLIOGRÁFIA

ALMÁSI 1994

ALMÁSI Tibor: Familiaritás. In: *Korai magyar történeti lexikon*. Főszerk. KRISTÓ Gyula. Budapest, 1994, 210–212.

BARABÁS 1895

A római szent birodalmi gr. széki Teleki család oklevéltára II. k. Szerk. BARABÁS Samu, Budapest, 1895.

BARTA 1977

BARTA Gábor: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után. (Szapolyai János kormányzása 1526. november – 1527. augusztus.) *Századok* 111. 1977, 635–678.

BARTA 1983

BARTA Gábor: *A Sztambulba vezető út (1526-1528)*. (Gyorsuló idő). Budapest, 1983.

BARTA–FEKETE NAGY 1973

BARTA Gábor–FEKETE NAGY Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Budapest, 1973.

BESSENYEI 1984

BESSENYEI József: János király árultatása. In: *Magyar Nyelv* 80 (1984) 116–123.

BESSENYEI 1994

Enyingi Török Bálint. A bevezetést írta és a forrásokat közzéteszi BESSENYEI József, Budapest, 1994.

BETHLEN 2000

BETHLEN Farkas: *Erdély története. I. k. A mohácsi csatától a váradi békekötésig (1526-1538)*. Budapest–Kolozsvár, 2000.

Frangepán Ferenc, ill. a szerb Petrovith befolyása megnőtt, sőt rajtuk kívül is lehetne másokat említeni. Ez azonban már nem e tanulmány témája, hanem egy monográfiáé, amely János király uralkodását tárgyalja. Uralkodása kezdetén más útra indult. Láttuk, hogy rokonait, sőt számos vezető familiárisát is lényegében mellőzte a vezető méltóságok betöltésénél.

BÓNIS 1971

BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971.

BÓNIS 1997

BÓNIS György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Jogtörténeti Tár 1/1. k. Budapest, 1997.

BORSA 1988

A Szent-Iványi család levéltára 1230-1525. MÁLYUSZ Elemér kézírata alapján szerk. BORSA Iván. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/14. k. Budapest, 1988.

BORSA 1989

BORSA Iván: Turóc vármegye ispánjai és alispánjai 1526-ig. In: *Levéltári Közlemények* 60. 1989.

BORSA 1991

A Justh-család levéltára. Közzéteszi BORSA Iván. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/20. k. Budapest, 1991, 484.sz.

BORSA 1993

Az Abaffy család levéltára 1247-1515. A Dancs család levéltára 1232-1525. A Hanvay család levéltára 1216-1525. Ila Bálint kézírata alapján szerk. BORSA Iván. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/23. k. Budapest, 1993.

BRODERICUS 1985

BRODERICUS, Stephanus: *De conflictu Hungarorum cum Solymano turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*. Ed. Petrus KULCSÁR. *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque aevorum, Series Nova*, Tom. VI. Budapest, 1985, 57.

CSÁNKI 1897

CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. III. k. Budapest, 1897.

CSOMA 1897

CSOMA József: *Abauj-Torna vármegye nemes családjai. Abauj-Torna vármegye monográphiája* I. k. Kassa, 1897.

ENGEL 1971

ENGEL Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 5. 1971. 291–313.

ENGEL 1996

ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) II. k. Budapest, 1996.

ENGEL 2001a

ENGEL Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. (História Könyvtár, Monográfiák 17.) Budapest, 2001.

ENGEL 2001b

ENGEL Pál: *Magyar Középkori Adattár. Magyarország világi Archontológiája 1301-1457. Középkori magyar genealógia.* Arcanum Digitéka. 2001.

ETÉ

Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitújítás korából. Budapest, 1902–1912. Szerk. BUNYITAY Vince–RAPAICS Rajmund–KARÁCSONYI János. 1520–1551. I–V k.

FEKETE NAGY 1941

FEKETE NAGY Antal: *Trencsén vármegye. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* IV k. Budapest, 1941.

FEKETE NAGY 1979

Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV Collegit Antonius FEKETE NAGY; edd. Victor KENÉZ et Ladislaus SOLYMOSI, in volumen rededit Geisa ÉRSZEGI. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II /19.) Budapest, 1979.

FÓGEL 1917

FÓGEL József: *II. Lajos udvartartása 1516-1526.* Budapest, 1917.

FORGON 1909

FORGON Mihály: *Gömör–Kishont vármegye nemes családai.* II. k. Kolozsvár, 1909.

FRAKNÓI 1877

FRAKNÓI Vilmos: *II. Lajos király számadási könyve 1525. január 12. – július 16.* In: *Magyar Történelmi Tár* 22. 1877.

GYÖNGYÖSSY 2002

GYÖNGYÖSSY Márton: *A bécsi magyar dénárverés 1485-1490.* In: *A numizmatika és a társtudományok.* IV. k. é. és h. n. Budapest, 2002, 83. 7. j.

HÁZI 1928

HÁZI Jenő: *Sopron szabad királyi város története.* I/6. k. Sopron, 1928.

HÁZI 2000

HÁZI Jenő: *Pozsony vármegye középkori földrajza.* Pozsony, 2000.

HOLUB 1917

HOLUB József: *A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Adatok középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez.* In: *Fejérpataky Emlékkönyv.* Budapest, 1917, 186–211.

HÓMAN–SZEKFŰ 1935

HÓMAN Bálint–SZEKFŰ Gyula: *Magyar Történet.* III. k. Budapest, 1935.

HORVÁTH 1872

HORVÁTH Mihály: *Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bíbornok) élete.* Pest, 1872.

HORVÁTH K. 1930

- HORVÁTH Konstantin: *Zirc története. (Zirci Könyvek I.)* Veszprém, 1930.
- HORVÁTH R. 2001
HORVÁTH Richárd: Adalékok a Szapolyaiak északkelet-magyarországi fel-
emelkedéséhez. In: *Analecta Mediaevalia. I. Tanulmányok a középkorról.*
Szerk. NEUMANN Tibor. h. n. 2001. 99–112.
- ISTVÁNFFY 2001
*ISTVÁNFFY Miklós magyarok dolgairól írt históriája TÁLLYAI Pál XVII. szá-
zadi fordításában.* 1/ 1. k. Sajtó alá rendezte BENITS Péter. Történelmi for-
rások I. Budapest, 2001.
- IVÁNYI
IVÁNYI Béla: *Eperjes szabad királyi város levéltára.* 1–2. Szeged, 1931–
1932.
- IVÁNYI 1910
IVÁNYI Béla: *Bártfa sz. kir. Város története.* I. k. Budapest, 1910.
- IVÁNYI 1917
IVÁNYI Béla: *A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243-1803.* Lőcse,
1917.
- JAKÓ 1976
JAKÓ Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelmé-
hez.* Bukarest, 1976.
- JAKÓ 1990
JAKÓ Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1283-1556)
I. k. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/17. k. Budapest, 1990.
- JANITS 1940
JANITS Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése
1526-ig.* Budapest, 1940.
- KARAJAN 1855
Selbst-Biographie Siegmunds Freiherrn von Herberstein 1486-1553. Hrsg.
von Th. G. von KARAJAN, (Fontes rerum Austriacarum I) 1. Bd. Wien
1855.
- KATONA 1792
KATONA, Stephanus: *Historia critica regum Hungariae.* Tom. XV.
Colotcae 1792.
- KÁLNICZKY 1982a
KÁLNICZKY László: Várnagyok és várkapitányok a Hunyadiak korában.
In: *Tudományos Diákköri Füzetek 11. Tanulmányok a bölcsészettudo-
mányok köréből.* Budapest, 1982.
- KÁLNICZKY 1982b
KÁLNICZKY László: *A Hunyadi uradalmak és familiárisok kapcsolódása
Mátyás politikájához.* Kézirat ELTE bölcsészdoktori értekezés. Buda-
pest, 1982.

KOLLMANN ÖRS 2003

KOLLMANN ÖRS László: *Gömör és Kishont vármegyék központi helyei a középkorban*. Kézirat PhD értekezés. Budapest, 2003.

KOPPÁNY 1984

KOPPÁNY Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészet. In: *Ars Hungarica* 12/1984, 182–232.

KOPPÁNY 1999

KOPPÁNY Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai*. Művészettörténeti Füzetek. Budapest, 1999.

KOVACHICH 1801

KOVACHICH, Martinus Georgius: *Supplementum ad vestigia comitorum apud Hungaros*. Tom. III. Budae, 1801.

KREDICS–MADARÁSZ–SOLYMOSI 1997

A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495-1534. Közzéteszi KREDICS László, MADARÁSZ Lajos, SOLYMOSI László. Veszprém, 1997.

KUBINYI 1957

KUBINYI András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 12. 1957, 26–27.

KUBINYI 1973

KUBINYI András: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához.) In: *Somogy megye múltjából*. Levéltári Évkönyv 4 1973, 3–44.

KUBINYI 1978

KUBINYI András: A szávaszentdemeter – nagyolaszi győzelem 1523-ban. In: *HK Új folyam*, 25 (1978) 194–222.

KUBINYI 1980

KUBINYI András: Az 1525 évi „Kalandos szövetség” In: *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Szerk. BERTÉNYI Iván. Budapest, 1980. 141–153.

KUBINYI 1982

KUBINYI András: A megyésispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái. In: *Veszprém megyei Múzeumok Közleményei* 16. 1982, 169–179.

KUBINYI 1984a

KUBINYI András: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In: *Magyarország társadalmá a török kiűzésének idején*. Szerk. SZVIRCSEK Ferenc. (Discussiones Neogradienses 1.) Salgótarján, 1984. 5–24.

KUBINYI 1984b

KUBINYI András: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In:

Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. BALÁZS Éva–FÜGEDI Erik–MAKSAY Ferenc. Budapest, 1984, 264.

KUBINYI 1986

KUBINYI András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából.* Szerk. RUZSÁS Lajos és SZAKÁLY Ferenc. Budapest, 1986, 59–101.

KUBINYI 1988

KUBINYI András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok* 121. 1988, 147–215.

KUBINYI 1994a

KUBINYI András: A Jagelló-kori Magyarország történeti vázlata. In: *Századok* 128. 1994, 288–319.

KUBINYI 1994b

KUBINYI András: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: *Gerő László nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* Budapest, 1994, 265–269.

KUBINYI 1994c

KUBINYI András: A középkori Pápa. In: *Tanulmányok Pápa történetéből. A kezdetektől 1970-ig.* Főszerk. KUBINYI András, Pápa, 1994, 87.

KUBINYI 2001a

KUBINYI András: *Mátyás király.* (Tudomány-Egyetem), Budapest, 2001.

KUBINYI 2001b

KUBINYI András: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. (A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén). *Századok* 135 (2001), 301–361.

KUBINYI 2001c

KUBINYI András: Werbőczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása. In: *Tanulmányok Werbőczy Istvánról.* Szerk. Prof. HAMZA Gábor. (MF. Könyvek 21.) Budapest, 2001, 65–98.

KUBINYI 2003

KUBINYI András: Szekfű Gyula és a késő középkori Magyarország kutatása. In: *Magyar Évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára.* Szerk. ORMOS Mária. Budapest, 2003, 61–69.

LUKINICH

LUKINICH Imre: *A Podmanini Podmaniczky család oklevéltára.* I-IV k. 1351–1555. Budapest, 1937–1942.

MAJLÁTH 1890

MAJLÁTH Béla: Liptó megye törzsökös családjai 1500-ig. *Turul* 8 1890, 206.

MAKSAY 1990

- MAKSAY Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén.* (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/16. k.) I. k. Budapest, 1990.
- Memoria rerum 1981
Memoria rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete. (Verancsics Évkönyv). Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta BESSENYEI József. Budapest, 1981.
- MIKÓ 1986
 MIKÓ Árpád: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről. In: *Ars Hungarica* 14/1986, 97–113.
- MOE
Magyar Országgyűlési Emlékek. Szerk. FRAKNÓI Vilmos. I. k. (1526–1536), Mon. Hung. Hist. III/1. k. Budapest, 1874.
- MISKOLC TÖRTÉNETE
Miskolc története I. k. A kezdetektől 1526. Szerk. TÓTH Péter közreműködésével KUBINYI András. Miskolc, 1996.
- NAGY I. 1857–1868
 NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I–XII. kötet. Pest, 1857–1868.
- NYULÁSZINÉ STRAUB 1987
 NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein.* Budapest, 1987.
- PATAKI 1976
 PATAKI József: Radu de la Afumați és Zápolya János magatartása a mohácsi vész előestéjén. In: *A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Tanulmányok* I. k. Bukarest 1976.
- PÁLOSFALVI–VITOVEC 2001
 PÁLOSFALVI Tamás–VITOVEC János: Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. In: *Századok* 135 (2001) 429–472.
- PERJÉS 1979
 PERJÉS Géza: *Mohács.* Budapest, 1979.
- PESTY 1883–1885
 PESTY Frigyes: *Krassó vármegye története.* I–IV. Budapest, 1883–1885.
- PRAY 1806
 Georgius PRAY: *Epistolae procerum regni Hungariae.* Pars I, Posonii 1806.
- QUELLEN 1886
Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. I. Bd. Kronstadt, 1886.
- RADVÁNSZKY 1986
 RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* Budapest, 1986.

zadban. I. k. Budapest, 1986.

RATKOŠ 1957

RATKOŠ, Peter: *Dokumenty k banickemu povstaniu na Slovensku (1525-1526)*. Bratislava, 1957.

SCHÖNHERR 1894

SCHÖNHERR Gyula: *Hunyadi Corvin János 1473-1504*. Budapest, 1894.

SINKOVICS 1933

SINKOVICS István: *A magyar nagybirtok élete a XV. század elején*. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 8.) Budapest, 1933, 10–12.

SOÓS 1999

SOÓS Ferenc: *Magyarország kincstartói 1340-1540*. Budapest, 1999.

STIPIŠIĆ–ŠAMSALOVIĆ

Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije, edd. J. STIPIŠIĆ–M. ŠAMSALOVIĆ. In: *Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske Akademije* 3 (1960); 4 (1961); 5 (1964).

SZABÓ 1909

SZABÓ Dezső: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest, 1909.

SZABÓ 1917

SZABÓ Dezső: *Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505-1526*. Budapest, 1917.

SZAKÁLY 1978

SZAKÁLY Ferenc: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél kortörténeti tanulságai. In: *Hadtörténelmi Közlemények, Új Folyam*, 25 1978, 486–487, 496–497.

SZEKFŰ 1912

SZEKFŰ Gyula: *Serviensek és familiárisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből*. Budapest, 1912.

SZERÉMI 1857

Szerémi György: *II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484-1543*. Közzéteszi WENZEL Gusztáv. Mon. Hung. Hist. II/1. k. Pest 1857.

SZERÉMI–ERNYÉY 1912

SZERÉMI György–ERNYÉY József: *A Majthényiak és a Felvidék*. I. k. Budapest, 1912.

SZILÁGYI 1897

A magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI Sándor. V. k. Budapest, 1897.

SZLUHA 2000

SZLUHA Márton: *Liptó vármegye nemes családdai*. Budapest, 2000.

TAKÁTS 1906

TAKÁTS Sándor: Nyelvtörténet. In: *Századok* 40. 1906.

TÓTH 2002

TÓTH Péter: Frangepán Ferenc és Perényi Péter követsége I. Zsigmond lengyel királyhoz. In: *Historia est... (Írások Kovács Béla köszöntésére.)* Szerk. CSIFFÁRY Gergely. Eger 2002, 413–418.

TT

Történelmi Tár

TUBERO 1994

TUBERO, Ludovicus: *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*. Közzéadja BLAZOVICH László–SZ. GALÁNTAI Erzsébet. Szeged, 1994.

VARGA J. 1981

VARGA J. János: *Szervitorok katonai szolgálata a XVI-XVII. századi dunántúli nagybirtokon. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 94.)* Budapest, 1981.

VÁRADY 2000

VÁRADY Zoltán: Humanista capitalis feliratok. In: *A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kara Társadalomtudományi Tanszékének közleményei* 3. k. Szekszárd 2000, 170.

ZSIGMONDKORI OKLEVÉLTÁR

Zsigmondkori Oklevéltár. MÁLYUSZ Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette BORSA Iván. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/22. Budapest, 1993, 1994, 2001.

THE SZAPOLYAI AND THEIR SERVITORS

ANDRÁS KUBINYI

King Mathias and János Szapolyai also came to the throne without the right of the succession. However King Mathias chose his general dignities from his father's servitors and his relatives, it is not true in the case of János Szapolyai. Szapolyai assigned rather the royal court's former servitors to the most important functions and he employed his relatives and servitors later, when he fought with Ferdinand. The Szapolyai family rose up and joined to the magnates very fast that is why the historians supposed a kind of relationship between the Hunyadis and Szapolyais. From 1458 to 1526 altogether 250 servitors can be counted in the service of the Szapolyais. The aspects of choosing them were the following: the ruler usually placed the servitors coming from distant regions to his estates far from his own possessions and among his court's servants were persons from very different areas and nations.